

**Employed
Empowered**

Pregled tržišta rada u Srbiji

Mihail Arandarenko
Aleksandra Nojković

Oktobar 2007.

Funded by the EU under the Aeneas Programme.

This document has been produced with the financial assistance of the European Union. The contents of this document are the sole responsibility of the CDRSEE and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union.

**Center for Democracy and
Reconciliation in Southeast Europe**

9 Krispou St.
54634 Thessaloniki
Greece

Phone: + 30 2310 960-820/1
Fax: + 30 2310 960-822

www.cdsee.org

Fondacija Evropske unije u okviru programa Aeneas.

Ovaj dokument je sačinjen uz finansijsku pomoć Evropske Unije. Za sadržinu ovog dokumenta odgovoran je isključivo CDRSEE i ni pod kakvim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske Unije.

**Center for Democracy and
Reconciliation in Southeast Europe**

9 Krispou St.
54634 Thessaloniki
Greece

Phone: + 30 2310 960-820/1
Fax: + 30 2310 960-822

www.cdsee.org

Uvod	1
1. Makroekonomski uslovi za privredni razvoj u Srbiji	2
1.1. Makroekonomsko okruženje, pregled osnovnih makroekonomskih indikatora i ostvarenih rezultata u proteklih pet godina	2
2. Pregled stanja na tržištu rada	8
2.1. Kretanje osnovnih indikatora tržišta rada	8
2.2. Strukturne karakteristike radne snage	10
2.3. Radno zakonodavstvo i institucije na tržištu rada u Srbiji	14
2.4. Položaj posebno osetljivih grupa na tržištu rada	20
2.5. Obrazovanje i doživotno obrazovanje u Srbiji – problemi i perspektive	26
2.6. Istraživanje i razvoj	27
2.7. Regionalni pristup u analizi tržišta rada	28
3. Projekcija osnovnih trendova na tržištu rada do 2012. godine	32
4. Prioriteti definisani Nacionalnom strategijom zapošljavanja i drugim strateškim dokumentima i preporuke za politiku zapošljavanja	40
4.1. Nacionalna strategija zapošljavanja	40
4.2. Preporuke za politiku zapošljavanja i aktivne programe tržišta rada	42
5. Zaključak	44
Reference	47

Uvod

Ovaj pregled ima za cilj da pruži sumarnu sliku i ocenu stanja i razvojnih perspektiva privrede i posebno tržišta rada u Srbiji, kao konteksta u kome izbeglo i raseljeno stanovništvo ostvaruje svoju ekonomsku i socijalnu reintegraciju.

Naša je polazna pretpostavka da u kontekstu odmakle privredne tranzicije postoji jaka, ali ne i deterministička zavisnost između opštih ekonomskih perspektiva i socijalno-ekonomskih perspektiva izbeglog i raseljenog stanovništva. Dosadašnje međunarodno i lokalno iskustvo tranzicije pokazuje da ona dovodi do pojačanog društvenog raslojavanja, tj. do pojave „dobitnika” i „gubitnika” u promenama. Posebno osetljive grupe, među koje spadaju i izbegla i raseljena lica, izložene su i povećanom riziku da – kako kao društvena grupa, tako i kao pojedinci – ostanu ili postanu gubitnici tokom tranzicije.

Otuda i načelno povoljna slika trenutnog stanja i perspektiva privrede Srbije, kakva će biti predstavljena kroz ovaj tekst, ne može i ne treba da bude shvaćena kao bezrezervno optimistička ocena položaja i socioekonomskih perspektiva izbegličke populacije. Ovo je važno naglasiti i zbog toga što, za razliku od opštih povoljnih razvojnih perspektiva, opšte perspektive na tržištu rada ostaju prilično nepovoljne, sa dobrim izgledima da nezaposlenost i nedovoljna uposlenost stanovništva ostanu najveći problemi Srbije i u momentu ulaska Srbije u Evropsku uniju, verovatno negde sredinom sledeće decenije. U tom okviru treba imati u vidu da je sadašnji položaj na tržištu rada izbeglog i raseljenog stanovništva u radnom dobu značajno lošiji od položaja opšte odrasle populacije. Ipak, kao što ćemo sumirati u zaključku, postoje dobre mogućnosti da se taj položaj unapredi u godinama koje dolaze.

Ostatak ovog teksta organizovan je na sledeći način. U prvom delu predstavljamo opštu makroekonomsku situaciju u Srbiji, posebno njen razvoj i glavna postignuća od promene režima u oktobru 2000. godine, trenutne izazove i neravnoteže i prognozu budućih kretanja. U drugom, centralnom delu detaljno opisujemo stanje na tržištu rada, kako u opštim naznakama, tako i po odgovarajućim strukturnim karakteristikama. U trećem delu daju se detaljne projekcije budućih kretanja na tržištu rada. U četvrtom delu predstavljaju se nacionalni strateški prioriteti Srbije u domenu razvoja i zapošljavanja. Peti, zaključni deo nastoji da, koristeći trenutno raspoložive informacije o demografskim karakteristikama i prostornom rasporedu izbeglog i raseljenog stanovništva, pruži naznake o socioekonomskim perspektivama tog stanovništva u odsustvu fokusirane akcije usmerene ka unapređenju njegovog položaja.

1. Makroekonomski uslovi za privredni razvoj u Srbiji

1.1. Makroekonomsko okruženje, pregled osnovnih makroekonomskih indikatora i ostvarenih rezultata u proteklih pet godina

Analiza stanja privrede Srbije ima za cilj da pruži pregled najznačajnijih makroekonomskih i privrednih faktora razvoja u proteklih šest godina, koji predstavljaju relevantan okvir za sagledavanje stanja na tržištu rada.

Poznato je da je u poređenju sa drugim zemljama u tranziciji, imajući u vidu situaciju devedesetih godina prošlog veka, Srbija mnogo kasnije počela reforme. U periodu od 2001. godine do danas stvorene su pravne i institucionalne osnove za ubrzanje strukturnih reformi u realnom, finansijskom i javnom sektoru. Period proteklih šest godina karakteriše uspostavljanje makroekonomske stabilnosti i održivog i stabilnog privrednog razvoja, restrukturiranje velikih sistema, privatizacija preduzeća i početak pridruživanja EU, koji uključuje brojna zakonska prilagođavanja u svim oblastima privrede i društva.

Osnovni ciljevi ekonomske politike bili su **održavanje makroekonomske stabilnosti, uz istovremeno ostvarivanje visoke stope privrednog rasta**. Dinamičan rast proizvodne aktivnosti u periodu posle 2000. godine odvijao se paralelno sa ubrzanim procesima ekonomske tranzicije i reforme privrednog sistema, tržišta rada i socijalnog sektora. Kurs dinara je održavan na stabilnom nivou uz kontinuirani rast deviznih rezervi, izvršena je deregulacija i liberalizacija cena i spoljnotrgovinskog poslovanja, regulisani su odnosi sa međunarodnim finansijskim institucijama. Ostvaren je značajan napredak u sprovođenju strukturnih reformi, posebno u oblasti privatizacije preduzeća i konsolidacije i privatizacije bankarskog sektora. Doneto je preko 350 sistemskih zakona kojima se podržavaju strukturne reforme.¹

Međutim, važno je naglasiti da su prisutna i **brojna ograničenja privrednom razvoju**: relativno nizak nivo ukupne privredne aktivnosti (prema proceni EBRD-a realni nivo BDP-a u 2006. godini iznosi oko dve trećine od nivoa iz 1990. godine), nizak nivo investicione aktivnosti, problemi spoljnog i unutrašnjeg duga, visok spoljnotrgovinski deficit, nizak nivo konkurentnosti privrede. Posebno treba izdvojiti socioekonomska ograničenja postignutog rasta i razvoja – visoku stopu nezaposlenosti i stabilnu stopu siromaštva (na nivou od oko 10% ukupnog stanovništva) uprkos relativno visokom opštem privrednom rastu, što govori o ubrzanom rastu društvenih nejednakosti.

Privredu Srbije u periodu od 2001. do 2006. godine karakteriše **visok realni rast bruto domaćeg proizvoda**, po prosečnoj stopi od 5,4% u poslednjih pet godina, s tim da je u 2004. godini ostvarena najviša stopa rasta BDP-a od 8,4%.

¹ Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije, 2006–2012.

Tabela 1.1. Privredni rast, 2002–2006.

Privredni rast	2002	2003	2004	2005	2006
BDP, realan rast (%)	4.2	2.5	8.4	6.2	5.7
BDP po stanovniku (u mlrd. USD)	1933	2569	2938	3273	3518
BDP po stanovniku (prema PPP, u USD) ¹⁾	4717	5812	7200	8320	9074

Izvor: RZS

¹⁾ Institut za međunarodne ekonomske studije iz Beča: WIIW

Važno je napomenuti da, iako kretanje BDP-a u Srbiji pokazuje suprotno, privredni rast Srbije se zapravo ubrzava u 2006. godini. Naime, kada se isključi efekat prikupljenog poreza na dodatu vrednost, privreda Srbije je u 2006. rasla oko 6,5% prema 5,5% u 2005. godini. Alternativna mera privredne aktivnosti: nepoljoprivredni BDP, takođe ukazuje na to da je rast privrede nešto veći u 2006 (6,8%) nego prethodne godine (6,3%). Ova tendencija rasta proizvodnje nastavila se i u prvom kvartalu 2007. godine, kada je zabeležen rast BDP-a od čak 9%, odnosno 10% kada se isključi poljoprivreda („Kvartalni monitor", 4/2006, 1/2007). Taj rast se pretežno ostvaruje na osnovu rasta produktivnosti, usled restrukturiranja neefikasnog dela privrede, ali je još uvek nedovoljan da generiše rast zaposlenosti u neto iznosu.

Upotrebu bruto domaćeg proizvoda karakteriše visoko učešće lične potrošnje, nisko učešće investicija i visok spoljnotrgovinski deficit i deficit tekućeg računa. Učešće bruto investicija u osnovnim sredstvima u Srbiji je na niskom nivou i sa prosekom od oko 15% u poslednjih pet godina, i daleko je ispod proseka za tranzicione zemlje. Povećanje investicija u privrednu infrastrukturu i nove tehnologije i opremu, osnovna su pretpostavka za postizanje viših stopa rasta BDP-a, povećanje konkurentnosti i rast izvoza. Za prevazilaženje tehnološkog zaostajanja i ostvarivanje privrednog razvoja neophodne su investicije u iznosu od oko 25% od BDP-a.

U periodu od 2001. do 2006. godine **strane direktne investicije** su iznosile ukupno 8.903 miliona USD. Pregled priliva SDI u poslednjih pet godina dat je u Tabeli 1.2.

Tabela 1.2. Ukupne strane direktne investicije, 2002–2006.

Strane direktne investicije	2002	2003	2004	2005	2006
neto (u mil. USD)	475	1360	966	1550	4387

Izvor: NBS

Dosadašnji period karakteriše nedovoljan obim stranih direktnih investicija i posebno nedovoljno *greenfield* investicija, tj. ulaganje stranaca u stvaranje potpuno novih preduzeća umesto u kupovinu postojećih. Naime, najveći deo dosadašnjeg priliva SDI odnosi se na tzv. *brownfield* investicije, odnosno kupovine domaćih državnih i društvenih preduzeća i banaka kroz procese tenderske i aukcijske privatizacije. Ipak, iz Tabele 1.2. uočljiv je trend značajnog ubrzanja priliva SDI, pri čemu je već sada izvesno da se nivo ostvaren u 2006. neće moći održati u 2007. i 2008. godini.

U proteklih pet godina ostvarena je relativna **cenovna stabilnost**, čemu je doprinela stabilnost deviznog kursa i kontinuirani rast deviznih rezervi. Inflacija, merena cenama na malo, smanjena je u 2006. godini na 6,6 %. Bazna inflacija, koja se formira na tržištu i koju NBS odnedavno kontroliše kroz režim „ciljane inflacije", u 2006. godini je iznosila 5,9%.

Tabela 1.3. Kretanje inflacije i deviznog kursa, 2002–2006.

Cene i kurs	2002	2003	2004	2005	2006
Cene na malo-ukupno (kraj godine)	14.8	7.8	13.7	17.7	6.6
Bazna inflacija (kraj godine)	4.4	6.1	11.0	14.5	5.9
Realni kus dinar/evro (baza dec. 02=100)	104.8	102.4	106.3	105.8	97.4
Nominalni kus dinar/evro (prosek perioda)	60.68	64.97	72.62	82.92	84.19

Izvor: NBS (cene) i FREN (kurs)

Osnovni faktor koji je uticao na relativno visok rast cena do 2005. godine bio je rast cena nafte i bazičnih metala na svetskom tržištu, a među unutrašnjim faktorima – rast administrativno kontrolisanih i monopolskih cena, pojačana realna efektivna tražnja i strukturni problemi srpske privrede. Osnovni uzrok inflacije u 2005. godini bio je veliki priliv stranog kapitala, preko zaduživanja i privatizacija (SDI), koji se prelio u rast ponude i veliku tražnju. Usporavanje rasta inflacije NBS je započela krajem 2005. godine, a krajem 2006. i tokom prvog kvartala 2007. godine inflacija je snažno zaustavljena. Krajem 2006. došlo je do povećanja plata u javnom sektoru povezanog sa političkim ciklusom, koji će predstavljati dodatni izvor inflacionih pritisaka u 2007. godini. Srednja projekcija NBS za 2007. godinu za ukupnu inflaciju kreće oko 6%, a za baznu inflaciju oko 3%, što je i dalje više od standarda razvijenijih privreda. Prema procena NBS postoji veliki rizik od podbacivanja ciljanog koridora inflacije (4–8%), najavljenog za 2007. godinu.

Narodna banka Srbije je *de jure* sprovodila politiku deviznog kursa u okviru režima rukovođenog plivajućeg deviznog kursa. Pri tome se rukovodila, s jedne strane, potrebom ostvarivanja svog primarnog cilja, niske i stabilne stope inflacije, a, s druge strane, potrebom za ostvarivanjem srednjoročno održive platnobilansne pozicije zemlje. Dinar je snažno realno aprecirao u 2006. godini, povećavajući svoju vrednost za 12,1%. Nominalno, u prvoj polovini godine kurs je bio *de facto* konstantan, dok je u drugoj polovini godine nominalno porastao za 9,2%. Ova snažna nominalna, i još veća realna aprecijacija dinara, u drugoj polovini 2006. i u prvom kvartalu 2007. godine, kako smo već napomenuli, imala je važnu ulogu u zaustavljanju inflacije, ali je istovremeno nepovoljno uticala na rast spoljnotrgovinskog deficita. Na taj način je unutrašnja neravnoteža, merena inflacijom, dobrim delom prebačena na spoljnu neravnotežu, merenu pogoršanjem spoljnotrgovinskog deficita.

S obzirom na dobre rezultate ostvarene u pogledu privrednog rasta i uspeh u zaustavljanju inflacije, glavnu makroekonomsku neravnotežu u periodu posle 2001. godine predstavlja veliki **deficit tekućeg računa platnog bilansa**. Učešće deficita tekućeg računa platnog bilansa prema podacima NBS u BDP je u 2001. godini iznosilo 2,7%, u 2002 – 8,7%, u 2003 – 7,8%. Detaljnija struktura i uzroci deficita u platnom bilansu u poslednje tri godine dati su sledećom tabelom.

Tabela 1.4. Kretanje platnog bilansa, 2004–2006.

Platni bilans	2004	2005	2006
Spoljni dug	52.5	62.0	66.9
Javni dug	41.5	44.8	37.7
Privatni dug	11.0	17.2	29.1
Neto spoljni dug ¹⁾	41.2	43.0	29.4
Izvoz robe	15.2	19.0	20.9
Uvoz robe	-42.1	-39.3	-40.9
Bilans robne razmene	-26.9	-20.3	-20.1
Bilans tekućih transakcija	-11.1	-8.6	-11.7

Izvor: FREN

¹⁾ Spoljni dug umanjen za devizne rezerve NBS.

Veliki deficit tekućeg računa u proteklom periodu uglavnom je rezultat negativnog salda na računu robe, koji je prouzrokovan bržim rastom uvoza od izvoza robe. Iako je tokom 2006. godine izvoz rastao solidno (oko 30% na godišnjem nivou) i nastavio rast u prvom kvartalu 2007. godine, reč je o rastu sa niskog nivoa, koji je nedovoljan. Dakle, uprkos relativno velikom rastu izvoza, inače **veliki spoljnotrgovinski deficit** Srbije u 2006. godini povećao se za dodatnih 15,7%. Deficit tekućeg računa takođe se povećao u 2006. godini i iznosi 11% BDP. Veliki deficit može biti održiv čak i na srednji rok ako se finansira iz stranih direktnih investicija. Kako je već naglašeno, SDI do 2006. godine nisu bile dovoljne da pokriju deficit tekućeg računa, dok je 2006. godine to bio slučaj. I pored toga, ostaje pitanje da li je sa postojećom strukturom SDI moguće održanje deficita na srednji rok.

Spoljni dug Srbije je uvećan u 2006. godini i iznosi 66,9% BDP. Do ovog rasta dolazi zbog rasta privatnog duga, i prema kriterijumima Svetske banke sadašnji nivo ukupnog spoljnog duga svrstava Srbiju u grupu srednje zaduženih zemalja (kritična granica za pripadnost grupi visoko zaduženih zemalja jeste spoljni dug u iznosu od 80% BDP).

Stanje procesa tranzicije, odnosno napredak u strukturnim i investicionim reformama uobičajeno se izražava pomoću devet tranzicionih indikatora definisanih od strane Evropske banke za obnovu i razvoj. Ovi indikatori mere sintetizovanu procenu napretka postignutu u četiri glavna elementa tržišne ekonomije: preduzeća, tržište i trgovina, finansijske institucije i infrastruktura. Tranzicioni EBRD indikatori potvrđuju da je Srbija uspešno **završila prvu fazu tranzicije**, u kojoj je uspostavljena makroekonomska stabilnost i stvorena **osnova za drugu fazu reformi**. U narednom periodu ekonomska politika treba da obezbedi privredni rast i povećanje zaposlenosti i standarda stanovništva.

Tabela 1.5. Vrednosti godišnjih EBRD indikatora za Srbiju, 2002–2006.

EBRD indikatori	2002	2003	2004	2005	2006
Liberalizacija cena	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0
Sistem kursa i trgovinske razmene	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3
Privatizacija malih preduzeća	3.0	3.0	3.3	3.3	3.7
Privatizacija velikih preduzeća	2.0	2.3	2.3	2.7	2.7
Restrukturiranje preduzeća	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3
Politika konkurencije	1.0	1.0	1.0	1.0	1.7
Reforma bankarskog sektora	2.3	2.3	2.3	2.7	2.7
Reforma finansijskih tržišta	1.7	2.0	2.0	2.0	2.0
Infrastrukturne reforme	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Srednja vrednost godišnjih EBRD indikatora	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7

Izvor: EBRD

Pregledom pojedinačnih EBRD indikatora uočavamo da je najlošije ocenjen napredak Srbije u domenu politike konkurencije, a zatim reforma finansijskih tržišta i infrastrukturne reforme. Ipak, uočavamo da je u 2006. godini i **indikator konkurentnosti** EBRD-a napredovao u odnosu na prethodni period (sa 1,0 na 1,7). Rezultati Svetskog ekonomskog foruma takođe potvrđuju poboljšanje konkurentnosti srpske privrede u poslednjih nekoliko godina, ali je ona i dalje na prilično niskom nivou. Sa aspekta globalne konkurentnosti, koja predstavlja pokazatelj svih faktora koji određuju nacionalni prosperitet privrede, srpska privreda je poboljšala svoju poziciju, sa 96. mesta u svetu u 2004. na 87. mesto u 2006. godini.²

Stanje **finansijskih tržišta** u Srbiji procenjeno je kao relativno nepovoljno, pre svega zbog nedovoljno razvijenog sektora osiguranja i domaćeg tržišta kapitala. U poslednje dve godine sa donošenjem sistemskih zakona koji se odnose na ovu oblast, došlo je do značajnih pozitivnih promena. Takođe, u **infrastrukturnim sektorima** usvojeni su zakoni u oblasti telekomunikacija, energetike, železnice i poštanskih usluga i započet je proces restrukturiranja javnih preduzeća.

Tržištem rada se detaljnije bavimo u nastavku rada, ali na ovom mestu kao njegove osnovne karakteristike navodimo visoku nezaposlenost, veliku prikrivenu nezaposlenost, nisku stopu zaposlenosti, nisko učešće zaposlenih u privatnom sektoru i nedovoljnu mobilnost radne snage. Slobodno formiranje **zarada** uticalo je na njihov realni rast u periodu od 2001. godine, tako da su prosečne neto zarade povećane sa 90 evra u 2001. godini na 260 evra u 2006. godini. Plate su realno porasle za preko 11% u 2006. godini, a u poslednjih pet godina su realno rasle po prosečnoj stopi od 18%, što je svakako znatno iznad ukupne privredne aktivnosti i produktivnosti rada.

Ovde treba imati u vidu da postoje procene (Arandarenko i Stanić, 2006; Svetska banka, 2006) prema kojima zvanična statistika zapravo delimično precenjuje rast zarada, jer se pre svega oslanja na informacije iz velikih preduzeća u kojima su plate rasle brže nego u malim i novoosnovanim preduzećima. Takođe, na kumulativno veći rast plata uticalo je i ukidanje neoporezivih naknada za topli obrok i regres u 2001. godini, kada su ovi izdaci prvi put uključeni u plate. Ipak, ne može se poreći da su tokom posmatranog perioda plate rasle brže od produktivnosti, iako u nešto manjoj meri nego što to zvanična statistika prikazuje. Rast evroplata zajedno sa aprecijacijom dinara dovodi do smanjenja konkurentnosti privrede, a pored toga uslovljava i rast uvoza u uslovima već visokog trgovinskog deficita.

² Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije 2006–2012.

Tabela 1.6. Prosečne zarade u dinarima, stope rasta zarada i produktivnosti rada

Prosečne zarade po zaposlenom	2002	2003	2004	2005	2006
Bruto zarade	13,260	16,612	20,555	25,514	31,745
Neto zarade	9,208	11,500	14,108	17,443	21,707
Medugodisnja stopa rasta (%)					
nominalno	71.3	24.9	22.7	23.6	24.5
realno	46.9	13.6	10.1	6.4	11.4
Produktivnost rada (stopa rasta, %)	6	3.7	7.9	5.3	7.8

Izvor: RZS, FREN

U četvrtom kvartalu 2006. godine zabeležen je veliki skok realnih plata (16%), kada najveći rast beleže plate u javnom sektoru, kao rezultat ekspanzivne fiskalne politike u predizbornom periodu, što je dovelo do porasta jediničnih troškova rada i smanjenja konkurentnosti privrede. Tendencija visokog rasta plata nastavlja se i u prvom kvartalu 2007. godine.

Zaključujući ovaj deo, može se reći da su, uprkos značajnim neravnotežama – visokom spoljnotrgovinskom deficitu, inflatornim pritiscima, visokoj nezaposlenosti – makroekonomski trendovi relativno povoljni i da se i u narednim godinama, pod normalnim unutrašnjim, regionalnim i spoljnim okolnostima, mogu očekivati relativno visoke stope privrednog rasta i dalja makroekonomska stabilizacija. Veća nepoznanica su politička ograničenja i rizici po stabilnost zemlje, u koja u prvom redu spadaju pitanja Kosova, saradnje sa Haškim tribunalom i, s tim u vezi, brzina integracije Srbije u Evropsku uniju. Koliko god ključna po političku, ali ne manje i po ekonomsku budućnost Srbije, ova pitanja izlaze iz okvira ovog rada.

2. Pregled stanja na tržištu rada

2.1. Kretanje osnovnih indikatora tržišta rada

Makroekonomska stabilnost i dobar napredak na polju strukturalnih reformi potpomogli su da se održi pozitivan ekonomski rast (prosečno 5% godišnje) od 2000. godine, bez pojave tipične i očekivane tranzicione recesije. Čak i po najkonzervativnijim predviđanjima, ekonomski rast će ostati oko 5% najmanje do 2008. godine (MMF, 2006). Značajan nedavni i očekivani priliv stranih direktnih investicija zajedno sa ambiciozno koncipiranim, kejnzijanski inspirisanim Nacionalnim investicionim planom (predviđa troškove za izgradnju puteva, poljoprivrednu infrastrukturu i infrastrukturu u turizmu, zdravstvo, obrazovanje, nauku i kulturu u iznosu od više od 1,6 milijardi evra tokom četiri godine, koji bi se finansirali iz privatizacionih prihoda), koji je nedavno započet od strane Vlade, mogao bi da umanjí makroekonomsku stabilnost, ali bi mogao i da podigne prognoze rasta u narednim godinama. Do kraja 2008. godine očekuje se da će privatizacija društvenih preduzeća biti u najvećoj meri završena, dok će restrukturiranje javnih preduzeća biti ubrzano.

Međutim, značajan i skoro neprekinut ekonomski rast nije praćen padom nezaposlenosti koja je tradicionalno visoka u Srbiji. Nezaposlenost ostaje jedan od ključnih dugoročnih problema ekonomske politike u Srbiji. Štaviše, kao posledica ekonomskog restrukturiranja i privatizacije, stopa nezaposlenosti merena metodologijom Međunarodne organizacije rada praktično je udvostručena između 2001. i 2005. godine, sa 11% na 21,8%. Taj veoma nepovoljan trend izgleda da je zaustavljen, ali ne i preokrenut u 2006. godini. Rezultati ankete o radnoj snazi, sprovedene u 2006. godini, pokazuju da je broj nezaposlenih bio oko 692.000, što je za oko 26.000 manje u odnosu na 2005. godinu. Prema istoj metodologiji stopa nezaposlenosti u oktobru 2006. godine bila je 21,6%, što predstavlja neznatan pad od 0,2 procentna poena u odnosu na 2005. godinu. Ova stopa je dva i po puta veća u poređenju sa prosekom za EU27 od 7,9%. Nijedna članica EU nema višu stopu nezaposlenosti od Srbije. Samo tri evropske zemlje imaju višu stopu nezaposlenosti, i sve tri su delovi bivše Jugoslavije – Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora. Takođe, stopa nezaposlenosti je viša i u pokrajini Kosovo, koja je sada pod protektoratom Ujedinjenih nacija.

Tabela 2.1. Stopa nezaposlenosti stanovništva starog 15 i više godina

Stopa nezaposlenosti (%)	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Stopa nezaposlenosti-ukupno	12.2	13.3	14.6	18.5	20.8	20.9
Stopa nezaposlenosti-(15-64 god.)	13.4	14.5	16.0	19.5	21.8	21.6

Izvor: ARS za godine od 2001. do 2006.

Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje (zasnovanim na statistici o formalnoj zaposlenosti koju prikuplja Republički zavod za statistiku) u Srbiji je u 2006. godini bilo zaposleno 2.028.854 lica (godišnji prosek, izuzimajući zaposlenost individualnih poljoprivrednika), što je za 2% manje nego u prethodnoj godini. Zaposleno je svega 27,2 % ukupnog stanovništva ili 53,5% stanovništva u radnom dobu.

Ukupna administrativno registrovana nezaposlenost i dalje beleži rastući trend. U decembru 2006. godine registrovano je 916.257 nezaposlenih lica, od čega je 53,9% žena. Stopa registrovane nezaposlenosti prema podacima NSZ-a iznosi 28,05%, što je 2,3 procentna poena više u odnosu na kraj 2005. godine. Tradicionalno visoke stope formalne

nezaposlenosti uglavnom zavise od dva faktora – prvo, postoji značajan broj neformalno zaposlenih ili samozaposlenih osoba, koje se ne vide u statistici formalne zaposlenosti i, drugo, veliki broj neformalno zaposlenih i stanovništva u radnom dobu koje ne učestvuje u radnoj snazi registrovano je kao nezaposleno, jer status nezaposlenog obezbeđuje zdravstveno osiguranje i neke druge socijalne povlastice.

Dok se rastuća nezaposlenost može protumačiti kao neizbežna posledica restrukturiranja, posebno u modelu privatizacije primenjivanom kod nas, baziranom na prodaji, apsolutni pad zaposlenosti do 2004. godine i njena stagnacija na prilično niskom nivou po podacima Ankete o radnoj snazi uznemirujući je znak nedovoljne sposobnosti srpske privrede da prevede ekonomski rast u rast zaposlenosti. Ovaj zaključak je dodatno pojačan činjenicom da zvanični pokazatelji zaposlenosti (uključujući i samozaposlenost) polako ali sigurno opadaju od 2001. godine. Međutim, relativno loša postignuća u kreiranju poslova u Srbiji tipična su i za druge zemlje u ranim fazama tranzicije (Svetska banka, 2006).

Tabela 2.2. Osnovni indikatori tržišta rada za stanovništvo u radnom uzrastu (15–64), po polu, 2004–2006.

	2004			2005			2006		
	ukupno	muskarci	žene	ukupno	muskarci	žene	ukupno	muskarci	žene
Stopa participacije (učešća)	66.4	75.1	57.9	65.2	74.3	56.2	63.6	72.7	54.5
Stopa zaposlenosti	53.4	63.1	44.0	51.0	61.2	40.8	49.9	59.2	40.6
Stopa nezaposlenosti	19.5	15.9	24.1	21.8	17.6	27.4	21.6	18.6	25.5
Dugoročna nezaposlenost	77.5	75.7	79.0	79.0	78.4	79.6	80.6	76.7	84.3

Izvor: ARS 2004, 2005, 2006.

Tabela 2.2. sumira osnovne indikatore tržišta rada za stanovništvo u radnom uzrastu, koji se jedino mogu koristiti za međunarodna poređenja i za analizu ekonomski relevantnih nacionalnih trendova na tržištu rada. U javnosti se nailazi na veliki broj veoma različitih ocena i interpretacija aktuelnog nivoa ovih indikatora, posebno broja nezaposlenih i stope nezaposlenosti. Ove razlike uključuju i stručnu javnost, što je zabrinjavajuće, jer govore o njenoj nedovoljnoj obaveštenosti o prirodi osnovnih kontingenata na tržištu rada i njihovim suštinskim određenjima. Do različitih ocena dolazi najviše zbog toga što se mešaju ekonomske i administrativne definicije ovih kontingenata, bilo iz neznanja, bilo iz potrebe da se određeni politički stav ilustruje odgovarajućim – ružičastim ili crnim – podatkom koji se nađe pri ruci.

Ekonomske definicije osnovnih kontingenata stanovništva u radnom dobu (zaposleni, nezaposleni i neparticipanti) zasnovane su na stvarnom, ekonomski relevantnom statusu osoba u radnom dobu. Po ekonomskom kriterijumu, osoba se klasifikuje kao zaposlena ako je u referentnom periodu radila neko vreme i po tom osnovu ostvarila određeni prihod. Osoba je nezaposlena ako je u referentnom periodu tražila posao i bila spremna da ga prihvati i sposobna da ga obavlja, ali nije uspela da ga pronađe. Najzad, osoba nije u radnoj snazi (koju čine zaposleni i nezaposleni), ako u referentnom periodu nije radila i nije ni želela da radi, ili je u tome bila privremeno ili trajno sprečena.

Nasuprot ekonomskim, administrativne definicije kontingenata stanovništva u radnom dobu zasnovane su na njihovom formalnom, registrovanom statusu. Po administrativnom kriterijumu, osoba je zaposlena ako je u tom statusu registrovana kod poslodavca ili kao samozaposlena, nezaposlena ako je registrovana kao nezaposlena kod odgovarajuće državne službe, i izvan radne snage ako nije ni u jednom od prethodna dva formalna statusa.

I pored različitih interpretacija i ocena pokazatelja stanja na tržištu rada, sasvim je jasno da sva tri osnovna indikatora tržišta rada – stopa participacije, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti – pokazuju jasan i neprekinut trend pogoršavanja od 2001. godine. Indikatori tržišta rada znatno su lošiji od proseka EU. Stopa zaposlenosti je znatno ispod cilja Lisabonske strategije iz 2000. godine, koji predviđa stopu zaposlenosti od 70%. U Srbiji je svega polovina stanovnika u radnom uzrastu zaposlena. Slično, stopa nezaposlenosti u Srbiji više je nego dvostruko veća od proseka EU, i veća je od stope nezaposlenosti u bilo kojoj članici EU, uključujući Poljsku i Slovačku sa stopama od 18,8%, odnosno 18% u 2005. godini, koje su pri tome u narednoj, 2006. godini značajno smanjile nezaposlenost, i sadašnje stope nezaposlenosti su im malo iznad 10%. Jedino se u poređenju sa drugim državama i međunarodnim protektoratima Zapadnog Balkana, Srbija nalazi negde u sredini po većini indikatora tržišta rada.

2.2. Strukturne karakteristike radne snage

Broj aktivnih lica radnog uzrasta (15–64 godine) u odnosu na 2005. godinu smanjen je za 1,6 procentna poena, čime je nastavljen trend smanjivanja participacije iz prethodnih godina (Tabela 2.3). Trend rasta učešća radnika zaposlenih kod poslodavca (73% od broja zaposlenih) nastavlja se, dok se broj samozaposlenih lica i pomažućih članova domaćinstva smanjuje (Tabela 2.4). Interesantno je da dok učešće samozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti po administrativnim podacima raste, ono po ARS-u opada. Takođe, interesantno je primetiti da se administrativni i ekonomski (anketni) broj zaposlenih bitno ne razlikuje. Uzrok, s jedne strane, može da bude to što ARS hvata samo jedan deo neformalne zaposlenosti, ali i verovatno precenjivanje broja zaposlenih od strane RZS-a, naročito u kategoriji preduzetnika i samozaposlenih, gde je moguće naići na dupliranje formalnog radnog statusa ili formalno prijavljivanje članova porodice preduzetnika zbog drugih beneficija.

Tabela 2.3. Indikatori tržišta rada za stanovništvo staro 15 i više godina, po starosnim grupama, 2004–2006.

	Ukupno														
	2004					2005					2006				
	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +
Stopa aktivnosti	37,0	83,3	81,9	41,1	14,4	35,8	82,3	81,9	39,5	11,4	37,4	80,5	80,3	36,1	7,9
Stopa zaposlenosti	19,2	64,2	70,1	37,3	14,3	18,7	59,0	68,6	35,4	11,3	19,5	59,4	66,9	32,6	7,8
Stopa nezaposlenosti	48,1	22,9	14,4	9,2	0,7	47,7	28,4	16,3	10,3	0,7	47,8	26,1	16,8	9,5	1,0
Stopa neaktivnosti	63,0	16,7	18,1	58,9	85,6	64,2	17,7	18,1	60,5	88,6	62,6	19,5	19,7	63,9	92,1
	Muškarci														
	2004					2005					2006				
	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +
Stopa aktivnosti	40,9	90,9	89,8	56,8	19,5	40,8	90,0	90,4	55,7	15,8	43,9	89,2	88,3	51,5	10,6
Stopa zaposlenosti	22,0	75,4	80,1	50,9	19,4	22,5	71,1	79,5	49,5	15,6	25,0	69,8	75,9	47,1	10,5
Stopa nezaposlenosti	46,1	17,0	10,8	10,4	0,6	44,9	21,0	12,0	11,2	1,2	43,1	21,7	14,1	8,6	1,1
Stopa neaktivnosti	59,1	9,1	10,2	43,2	80,5	59,2	10,0	9,6	44,3	84,2	56,1	10,8	11,7	48,5	89,4
	Žene														
	2004					2005					2006				
	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +	15-24	25-34	35-54	55-64	65 +
Stopa aktivnosti	33,3	75,5	74,1	26,9	10,5	30,6	74,3	73,7	24,3	8,1	30,1	71,6	72,6	22,1	5,7
Stopa zaposlenosti	16,5	52,7	60,3	25,0	10,4	14,8	46,2	57,9	22,2	8,1	13,4	48,9	58,1	19,6	5,7
Stopa nezaposlenosti	50,5	30,3	18,6	7,0	0,9	51,7	37,8	21,4	8,3	0,9	55,5	31,7	20,0	11,4	0,8
Stopa neaktivnosti	66,7	24,5	25,9	73,1	89,5	69,4	25,7	26,3	75,7	91,9	69,9	28,4	27,4	77,9	94,3

Izvor: ARS 2004, 2005, 2006.

Posmatrajući strukturu radne snage po godinama prikazanu u Tabeli 2.3, postaje jasno da **najmlađi članovi radne snage (15–24 godine)** imaju najlošije statusne performanse, najviše zbog izuzetno niske zaposlenosti unutar ove starosne kategorije. Mada se u principu očekuje da stopa nezaposlenosti mladih bude iznad proseka zbog toga što skoro svi mladi ispod 25 godina traže posao prvi put, udeo zaposlenih mladih u ukupnoj zaposlenosti veoma je razočaravajući, što rezultira stopom zaposlenosti od svega 19,5% u 2006 godini, u poređenju sa 49,9% za opštu populaciju, kao što je prikazano u Tabeli 2.2. Pozitivno je to što je stopa dugoročne nezaposlenosti za starosnu grupu od 15 do 24 godine niža nego za druge starosne kategorije, ali je ovo posledica značajnog priliva novih ulaznika na tržište rada koji obaraju stopu dugoročne nezaposlenosti.

Stopa nezaposlenosti mladih (od 15 do 24 godine) u Srbiji je veća u poređenju sa podatkom za EU25 (gde je ova stopa u 2004. godini iznosila 18,9%), ali i u poređenju sa zemljama u okruženju u 2004. godini, gde je stopa nezaposlenosti u Bugarskoj i Rumuniji iznosila 25,8% i 23,2%. Dakle, i pored relativno niskih stopa participacije i zaposlenosti u ovoj starosnoj grupi, čak jedna polovina onih mladih koji su u radnoj snazi nezaposlena je. Takođe, uočavamo da je za žene ove starosne grupe stopa nezaposlenosti čak 55,5%. Pri tome, važno je naglasiti da se mladi ljudi češće zapošljavaju u neformalnom sektoru, što znači da je i kvalitet njihovog zaposlenja lošiji od kvaliteta zaposlenja ostalih starosnih grupa.

Tabela 2.4. Struktura lica radnog uzrasta prema statusu na tržištu rada

		Srbija			EU
		2004	2005	2006	2006
Aktivno stanovništvo	%	66,4	65,2	63,6	
Zaposleni		53,4	51,0	49,9	63,4
Samozaposleni		22,5	20,6	20,1	
Zaposleni radnici		70,3	71,3	73,0	
Pomažuci članovi domaćinstva		7,2	8,0	6,9	
Nezaposleni		19,5	21,8	21,6	7,9
Muškarci					
Aktivno stanovništvo		75,1	74,3	72,7	
Zaposleni		63,1	61,2	59,2	70,8
Samozaposleni		29,0	26,2	26,6	
Zaposleni radnici		67,6	69,6	69,8	
Pomažuci članovi domaćinstva		3,4	4,1	3,6	
Nezaposleni		15,9	17,6	18,6	7,1
Žene					
Aktivno stanovništvo		57,9	56,2	54,5	
Zaposleni		44,0	40,8	40,6	56,0
Samozaposleni		13,4	12,2	10,8	
Zaposleni radnici		74,0	73,9	77,6	
Pomažuci članovi domaćinstva		12,7	13,9	11,6	
Nezaposleni		24,1	27,4	25,5	8,8

Izvor: ARS 2004, 2005. i 2006, Eurostat

U periodu 2005–2006. godine, smanjen je broj zaposlenih u društvenim preduzećima (Tabela 2.5), kao i broj zaposlenih u ostalim oblicima svojine (zadružna, mešovita i sl.). U istom periodu gotovo je prepolovljen broj žena koji radi u društvenom sektoru. Povećan je broj zaposlenih u državnom sektoru u odnosu na 2005. godinu za 6,1%. Međutim, dok je u istom periodu opao broj muškaraca zaposlenih u državnom sektoru, broj žena je porastao za 17,1%. Broj zaposlenih u privatnoj svojini (uključujući i poljoprivredu) porastao je u 2006. godini za 2,1 procentni poen.

Stopa samozaposlenosti u Srbiji od preko 27% uporedno je visoka, ako se ima u vidu da je prosečna stopa samozaposlenosti u 15 'starih' članica Evropske unije bila 15,7% 2005. godine (OECD, 2006). Stopa samozaposlenosti muškaraca u EU15 bila je 19%, a žena 13,9%, što znači da je rodni jaz izraženiji u pogledu samozaposlenosti mnogo izraženiji u Srbiji nego u EU15. Ipak, treba primetiti da su stope samozaposlenosti u tri mediteranske zemlje (Grčka, Italija, Portugal) približne onima koje sada postoje u Srbiji.

Tabela 2.5. Zaposlena lica prema obliku svojine i polu, 2005–2006.

	2005			2006		
	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene
Ukupno	2.733.412	1.634.988	1.098.424	2.630.691	1.554.674	1.076.017
Državna svojina	651.498	349.233	302.265	691.223	337.294	353.929
Privatna svojina	1.640.139	1.011.254	628.885	1.632.617	1.006.960	625.657
Društvena svojina	329.271	200.966	128.305	234.491	162.338	72.153
Ostali oblici svojine	112.504	73.534	38.969	72.360	48.082	24.278
	%					
Državna svojina	23,8	21,4	27,5	26,3	21,7	32,9
Privatna svojina	60,0	61,9	57,3	62,1	64,8	58,1
Društvena svojina	12,0	12,3	11,7	8,9	10,4	6,7
Ostali oblici svojine	4,1	4,5	3,5	2,8	3,1	2,3

Izvor: ARS 2005. i 2006.

Broj nezaposlenih lica radnog uzrasta takođe je opao za 0,2 procentna poena (691.877 nezaposlenih lica u 2006). U odnosu na oktobar 2005. godinu, kada je rast nezaposlenih bio značajan u odnosu na 2004. godinu, sada se primećuje pad za oko 25.000. Očekivanja su da će se takav trend stagnacije ili blagog pada nastaviti i u naredne dve do tri godine. Ovaj trend je posledica paralelnog delovanja dva snažna, međusobno suprotstavljena efekta. S jedne strane, primetan je rast zaposlenosti u privatnom sektoru (MSP, preduzetnici i sl.), a, s druge strane, usled restrukturiranja, stečaja i privatizacije društvenih i državnih preduzeća, veliki broj radnika ostaje bez posla. Rast privatnog sektora još uvek nije u stanju da kreira dovoljan broj radnih mesta kako bi se priliv radne snage iz restrukturiranih preduzeća apsorbovao a u isto vreme povećala zaposlenost već postojećeg kontingenta nezaposlenih lica.

Neke od mera smanjenja broja radnika u preduzećima koja su u procesu restrukturiranja nikako ne idu u prilog poboljšanju stanja na tržištu rada. Tako, npr., veliki broj radnika koji su uz otpremninu voljno ili nevoljno napustili svoja preduzeća bez pratećih mera za podizanje njihovog nivoa zapošljivosti, danas se nalaze na evidenciji NSZ-a.

Najviše je nezaposlenih sa srednjom školom što se tumači time da je u kontingentu radno aktivnog stanovništva najviše lica sa ovim obrazovnim nivoom, ali i neadekvatnošću i neprilagođenošću srednjoškolskog sistema u Srbiji potrebama privrede. Procentualno je najmanje nezaposlenih (posmatrano u odnosu na ukupan broj radno aktivnog stanovništva koji imaju više ili visoko obrazovanje) sa višom i visokom školskom spremom.

Broj nezaposlenih muškaraca radnog uzrasta povećan je za jedan procentni poen, dok je stopa nezaposlenosti ženskog stanovništva opala za 1,9 procentnih poena. Time je nastavljen trend rasta nezaposlenosti muškog stanovništva, ali i smanjenja inače veoma izražene rodne nejednakosti kada je u pitanju nezaposlenost. Odnos između stope nezaposlenosti žena i muškaraca u Srbiji približio se tom odnosu u zemljama EU.

2.3. Radno zakonodavstvo i institucije na tržištu rada u Srbiji

Najčešće se kao potencijalni uzroci pogoršavanja stanja na tržištu rada u poslednjih pet godina, razmatraju uticaji tri grupe faktora – procesa tranzicije i privatizacije; radnog zakonodavstva i institucija na tržištu rada; i sistema oporezivanja plata. Dok su prve dve grupe faktora ranije najčešće identifikovane kao osnovni uzroci nepovoljnih kretanja na tržištu rada u Srbiji (npr. Svetska banka, 2004; Mijatović, 2005), jedno nedavno istraživanje (Arandarenko i Stanić, 2006), uključeno u novi izveštaj Svetske banke o tržištu rada Srbije (Svetska banka, 2006), pažnju pomera prema nekim veoma nesrećno dizajniranim osobinama našeg sistema poreza i doprinosa na plate ustanovljenim 2001. godine.

Radno zakonodavstvo

Puna fleksibilnost tržišta rada (čija je osnovna, mada ne i jedina komponenta minimalna regulativa unajmljivanja i otpuštanja radnika, tj. princip obostrane dobrovoljnosti ugovora o zaposlenju, tzv. *employment at will*) poznati je liberalni recept za postizanje pune zaposlenosti. Standardan doktrinarni pristup je da „rigidno” zakonodavstvo sprečava tržište rada da deluje efikasno, povećavajući nezaposlenost iznad prirodnog nivoa, a istovremeno smanjujući rast i radno intenzivne investicije, jer su poslodavci destimulisani da zapošljavaju nove radnike u strahu od troškova koje mogu imati pri njihovom otpuštanju. Tradicionalno niska nezaposlenost u SAD i relativno odnedavno u Velikoj Britaniji obično se suprotstavljaju višim stopama nezaposlenosti u kontinentalnoj Evropi kao krunski empirijski dokaz da je slobodno ugovaranje ključ za rešavanje problema nezaposlenosti.

Međutim, rigoroznija ekonometrijska istraživanja uticaja regulacije zaposlenja na opšte ekonomske performanse i indikatore tržišta rada uopšte ne daju nedvosmislenu sliku. U poslednjih nekoliko godina pojavio se veliki broj studija koje istražuju ovaj odnos za zemlje OECD-a, Evropske unije, pa i zemlje u tranziciji i zemlje u razvoju. Zaključci variraju od istraživanja do istraživanja, ali se uglavnom slažu da je veza između regulacije i nezaposlenosti daleko od toga da bude pravolinijska.

Jedna uticajna studija izvedena pod okriljem ILO-a (Cazes i Nesporova, 2003) nije pronašla statistički značajan uticaj regulative zaštite zaposlenja na agregatne dugoročne stope nezaposlenosti i nezaposlenosti mladih u zemljama u tranziciji. Međutim, identifikovana je značajna korelacija između nivoa zaštite zaposlenja, s jedne strane, i stope zaposlenosti i stope participacije u radnoj snazi, s druge strane. Međutim, trendovi su bili suprotni za zemlje Centralne i Istočne Evrope u tranziciji i za zapadnoevropske zemlje. Prema studiji, dok u zapadnim zemljama striktnija zaštita zaposlenja dovodi do negativnih efekata po stope zaposlenosti i učešća u radnoj snazi, dotle rezultati u zemljama CIE ukazuju na to da veća zaštita zaposlenja zapravo, suprotno očekivanjima, doprinosi većim stopama zaposlenosti i ekonomske aktivnosti, barem u formalnom sektoru privrede.

Na početku reformskog procesa u Srbiji, situaciju na tržištu rada karakterisali su jasni znaci upadljive neefikasnosti, koji su uključivali visoku i rastuću nezaposlenost, sporo ali kontinuirano smanjivanje formalne zaposlenosti, uporedo sa rastućim brojem skrivenog viška zaposlenih u javnom i „društvenom” sektoru, vrlo rigidno formalno tržište rada, niske zarade i široko rasprostranjena dugovanja zarada, kao i velika zaposlenost „na crno” kao poslednji izlaz za mnoge radnike (Arandarenko, 2002).

Bilo je jasno da je potrebna odlučna reforma i da će reforma institucija tržišta rada i politike zapošljavanja morati da bude usklađena sa opštim pravcem tržišnih reformi. Međutim, kao što je često bio slučaj u drugim zemljama u tranziciji, glavni pravci ekonomske reforme bili su osmišljeni bez stvarnog udubljenja u karakteristike tržišta rada, bilo kao jedne od ključnih endogenih varijabli u okviru privrednog sistema, bilo kao ograničenja za određene strateške pravce politike. U Srbiji je, na primer, odlučeno da će privatizacija putem prodaje biti jedini metod privatizacije, uprkos upozorenjima da bi takav pristup podrazumevao vrlo visoku nezaposlenost tokom dužeg perioda tranzicije.

Kao i drugde, stratezi reforme su reforme na tržištu rada shvatali kao pomoćne i u suštini egzogene. „Planirana reforma tržišta rada treba da unapredi poslovno okruženje i **olakša privredno restrukturiranje** [...] Nova legislativa će: a) garantovati ključne standarde rada [...]; b) pojednostavi i smanji minimalna obavezna davanja za prestanak zaposlenosti i zapošljavanje; c) liberalizovati procedure otpuštanja i omogućiti fleksibilnost u modalitetima zapošljavanja; d) liberalizovati određivanje zarada, osim minimalne zarade; i e) dovesti obavezno minimalno odsustvo i porodijska davanja na nivoe koje veći deo privrede može da priušti” (Pismo o namerama Vlade Srbije MMF-u, 2001).

Novi Zakon o radu usvojen je u decembru 2001. godine, u skladu sa onim što je vlada obećala u prethodnom paragrafu. Razmatran je sa sindikatima u prethodno ustanovljenom Socijalno-ekonomskom savetu, i uprkos široko rasprostranjenom nezadovoljstvu među članstvom, sve tri tada reprezentativne sindikalne konfederacije u jednom trenutku su bile spremne da podrže kompromisni zakonski predlog oko kojeg su se usaglasile sa Vladom i poslodavcima. Ipak, posle nekih jednostranih izmena u poslednjem minutu u korist još veće fleksibilnosti, samo je najmanja konfederacija, koju je vodio tadašnji ministar rada, podržala novu legislativu. Druge dve konfederacije su u znak protesta napustile Socijalno-ekonomski savet. Iako su se u njega vratile nekoliko meseci kasnije, čini se da je tada socijalni dijalog, kao instrument za konsenzualnu reformu institucija tržišta rada i politike zapošljavanja, zadobio udarac od koga se ni do danas nije oporavio (Arandarenko i Stojiljković, 2006).

Kurs je ipak donekle izmenjen formiranjem nove vlade početkom 2004. godine. Novi ministar odlučio je da predloži nov, uravnoteženiji i „evropeizovan” Zakon o radu, uprkos oštrim protestima stranih investitora, organizacija poslodavaca, Svetske banke i MMF-a. Najoštrije kritike su bile upućene rešenjima vezanim za ponovno uspostavljanje obaveznosti kolektivnog pregovaranja, preteranu zaštitu sindikalnih lidera, navodno suviše velikodušne pakete obaveznih otpremnina i budžetske posledice uspostavljanja fonda solidarnosti za otpremnine za viškove radne snage u bankrotiranim firmama, kao i za uvođenje dvostepene žalbene procedure za otpuštanje radnika zbog nezadovoljavajućeg rada. Na kraju, posle tipičnog kriznog sastanka članova Vlade i predstavnika Svetske banke do duboko u noć, Skupština Republike Srbije je početkom 2005. godine usvojila donekle ublaženu verziju početnog predloga.

Uprkos oštroj borbi oko oba zakona o radu, doneta posle 2000. godine, čini se da su oni zapravo uneli vrlo malo promena „na terenu”. Najvažniji razlozi za to bili su da je, s jedne strane, njihova primena bila prilično slaba ili, u najmanju ruku, neujednačena među preduzećima;³ s druge strane, tržište rada je i autonomno regulisano kolektivnim ugovorima i/ili faktorima „inercije”, kao što su finansijska ograničenja i pogodbe koji rezultiraju

³ Interesantno je da firme u procesu privatizacije gotovo da ne trpe pravne posledice ako ne izvršavaju svoje najosnovnije poslovne obaveze (na primer, ako ne isplaćuju plate), budući da po zakonu ne mogu bankrotirati sve dok procedura privatizacije nije završena. Takođe, male privatne firme često praktikuju politiku duplih platnih spiskova – minimalne plate se uplaćuju na račun zajedno sa porezima i doprinosima, a razlika do dogovorene visine neto plate isplaćuje se u gotovini bez plaćanja poreza i doprinosa.

dugoročnim implicitnim ugovorima, ali i običajima, „razmenom poklona” između poslodavaca i zaposlenih, itd.

Najnovija studija Svetske banke o tržištu rada Srbije (Svetska banka, 2006) promene nastale Zakonom o radu iz 2005. godine (koji je zamenio reformski zakon iz 2001. godine) smatra značajnim, ali ne fundamentalno različitim u odnosu na prethodni zakon. Opšti zaključak analize najnovijeg zakona jeste to da regulativa tržišta rada u Srbiji nije posebno rigidna u poređenju sa drugim zemljama u regionu Jugoistočne Evrope ili u zemljama OECD-a. Svetska banka i OECD su nedavno odvojeno izračunavali Indeks zakonodavne zaštite zaposlenja (EPL) za Srbiju, korišćenjem neznatno različitih metodologija i zemalja za poređenje, ali rezultati oba istraživanja nedvosmisleno ukazuju na to da je Srbija negde u sredini po nivou EPL indeksa. Čak, relativno velika zaposlenost u sivoj ekonomiji i ograničeni inspekcijски kapaciteti u zvaničnom sektoru bez sumnje doprinose smanjenju uticaja formalnih pravila na performanse tržišta rada, dodatno poboljšavajući relativnu poziciju Srbije u najnovijem poređenju sa zemljama OECD-a, ako ne i sa zemljama Jugoistočne Evrope.

Nekoliko novijih anketa preduzeća, koje su sprovele Svetska banka i neke druge institucije, takođe pokazuju da, u poređenju sa drugim ograničenjima, pitanje regulative radne snage nije visoko na listi problema sa kojima se preduzeća suočavaju u svom poslovanju u Srbiji. Ipak, oko 1/3 preduzeća je naznačila regulativu radne snage kao problem u 2002. i 2005. godini, u poređenju sa samo 1/4 preduzeća u Evropi i Centralnoj Aziji i JIE. S druge strane, u zemljama EU 8 (novim članicama iz Centralne i Istočne Evrope) ovakvu percepciju ima skoro 2/5 anketiranih firmi (Svetska banka, 2006). Što je još više iznenađujuće, dok u drugim regionima udeo firmi koje radno zakonodavstvo smatraju značajnim problemom raste između 2002. i 2005. godine, samo u Srbiji taj udeo ostaje praktično na istom nivou, uprkos uvođenju novog Zakona o radu, koji je bio široko kritikovan od strane poslodavaca kao zakon koji ponovo uvodi preveliku zaštitu radnika, karakterističnu za radno zakonodavstvo Srbije pre 2001. godine.

Iz svega navedenog prilično je očigledno da se radno zakonodavstvo i institucije na tržištu rada ne mogu identifikovati kao bitan faktor pogoršavanja stanja na tržištu rada Srbije u periodu 2001–2005. Naprotiv, to pogoršavanje je koincidiralo sa celim periodom važenja veoma hvaljenog neoliberalnog Zakona o radu usvojenog krajem 2001. godine. Naravno, iz korelacije ne sledi kauzalnost, te se ono takođe ne može dovesti ni u kakvu vezu sa tim zakonom. Neki drugi faktori su morali imati mnogo većeg uticaja.

Oporezivanje plata

Glavni ciljevi reforme oporezivanja rada iz 2001. godine bili su proširenje poreske osnovice; niže opšte opterećenje plata porezima i doprinosima; i, imajući u vidu tadašnju slabost poreske administracije, sprečavanje izbegavanja poreza na zarade i uplate socijalnih doprinosa obezbeđivanjem opšte pokrivenosti, ukidanjem oslobođanja od poreza, punim oporezivanjem beneficija uz redovnu platu i, čak, uvođenjem minimalne obavezne osnovice za izračunavanje socijalnih doprinosa zasnovane na nivou obrazovanja.

Bruto plata je postala opšta osnova za izračunavanje svih poreza i doprinosa socijalnog osiguranja. Uvedena je jedinstvena poreska stopa na zarade od 14%, dok su doprinosi za socijalno osiguranje bili znatno smanjeni i iznosili su 32,6% od bruto zarade. Do 2004. godine preduzeća su bila obavezna i da plaćaju porez od 3,5% na fond plata. Kombinovani doprinosi za socijalno osiguranje neznatno su povećani 2003. godine, na 33,6%, a u 2004. na 35,8%.

Ovo poslednje povećanje poreskog opterećenja bilo je kompenzovano ukidanjem poreza na platni fond.

Tabela 2.6. Zakonodavstvo kojim se regulišu porezi i doprinosi na zarade u Srbiji, 2001–2007.

	od juna 2001. do 1. maja 2003.	od 1. maja 2003. do 1. septembra 2004.	od 1. septembra 2004. do 1. januara 2007.	od 1. januara 2007.
Porez na zarade	14%	14.0%	14.0%	12.0%
Oslobodjeno poreza u dinarima*	n/a	n/a	n/a	5 000
Porez na fond zarada do 1. jula 2004.	3.50%	3.50%		
Doprinosi na teret zaposlenog:	16.30%	16.80%	17.90%	17.90%
- Penzijsko i invalidsko osiguranje	9.8%	10.3%	11.00%	11.00%
- Zdravstveno osiguranje	5.95%	5.95%	6.15%	6.15%
- Doprinos za nezaposlenost	0.55%	0.55%	0.75%	0.75%
Doprinosi na teret poslodavca:	16.30%	16.80%	17.90%	17.90%
- Penzijsko i invalidsko osiguranje	9.8%	10.3%	11.00%	11.00%
- Zdravstveno osiguranje	5.95%	5.95%	6.15%	6.15%
- Doprinos za nezaposlenost	0.55%	0.55%	0.75%	0.75%
Ukupno % poreza i doprinosa na bruto zaradu	59.9%	61.4%	60.8%	58.8%

*

oslobađanje se odnosi na bruto zaradu

Veoma specifična i u modernoj Evropi jedinstvena karakteristika sistema oporezivanja plata, koji je bio na snazi između 2001. i 2007. godine, jeste njegova izražena regresivnost. Obim i konzistentnost regresivnosti u oporezivanju ličnih primanja od zarada najbolje se uočavaju posmatrajući poreska opterećenja pri različitim nivoima plata, korišćenjem međunarodno prihvaćene metodologije OECD-a (OECD, 2006a). Prema pravilima oporezivanja plata i obračunavanja obaveznih doprinosa primenjivanim do kraja 2006. godine u Srbiji, poresko opterećenje za osobu sa veoma niskim primanjima od 33% prosečne plate jeste 47,1%; za zaposlenog sa prosečnom platom ono je padalo na 42,2%; za zaposlenog koji prima platu šestostruko veću od prosečne opterećenje bilo je 38,5%; najzad za zaposlenog čija je plata osam puta veća od prosečne poresko opterećenje bilo je samo 34,5% (u poslednja dva slučaja uključujući i obračun godišnjeg poreza na dohodak).

Alternativna mera poreskog opterećenja jeste implicitno efektivno poresko opterećenje (ITR), koje predstavlja makroekonomski indikator koji se računa na osnovu agregatnih podataka iz nacionalnih računa. Implicitno poresko opterećenje rada predstavlja odnos između ukupno prikupljenih poreza i doprinosa na plate i ukupnih troškova rada na određenoj teritoriji. Za Srbiju, ITR rada bio je 40,8% u 2004. Ono je značajno više od proseka za EU15 od 35,9% u 2003, kao i od proseka za nove članice EU od 34,5%, uključujući i sve zemlje EU8 (Češka – 40,1%, Letonija – 38,4%, Litvanija – 36,4%, Slovačka – 32,4%, Slovenija – 38,4%, Mađarska – 39,2%, Estonija – 38,6%).

Očigledno, podaci o ITR rada stavljaju Srbiju u grupu zemalja sa veoma visokim ukupnim opterećenjem rada. Ovaj rezultat je očekivan, pošto sistem oporezivanja plata u Srbiji ne poznaje izuzetke i porodične olakšice u pogledu poreza i doprinosa, osim na veoma visokim nivoima primanja koji podležu godišnjem porezu na dohodak.

Prikaz i analiza najnovijih promena u zakonodavnom i strateškom okviru politike zapošljavanja i noviji efekti mera u domenu zapošljavanja

U julu 2006. godine Vlada Srbije je usvojila amandmane na Zakon o porezu na dohodak građana i Zakon o doprinosu za obavezno socijalno osiguranje. **Zakonska reforma** je stupila

na snagu 1. januara 2007. godine. Promene su uvedene kao poreske olakšice sa ciljem da se rasterete zaposleni sa najnižim zaradama, da se stimuliše zapošljavanje mladih, kao i da se podstakne razvoj radno-intenzivnih privrednih grana i nerazvijenih regiona. Reformom je smanjen porez na zarade sa 14% na 12%. Smanjen je minimalni doprinos za socijalno osiguranje sa 40% na 35% od prosečne bruto plate. Ono što je još važnije, uveden je neoporezivi deo plate u visini od 5.000 dinara mesečno, što je posebno značajno za zaposlene sa niskim primanjima i njihove poslodavce, posebno one koji zapošljavaju niže kvalifikovanu radnu snagu u manje razvijenim regionima. Iako je stručna javnost izrazila zabrinutost u pogledu očuvanja budžetske ravnoteže usled smanjenja budžetskih prihoda, po ovom osnovu ne očekuje se spektakularno smanjenje prihoda, baš kao ni smanjenje prosečnog poreskog opterećenja rada za preduzeća, koje će i dalje ostati, pri novom nivou od 38,5%, nešto iznad proseka za zemlje Evropske unije i OECD-a. Važno je reći da je ovu reformu u svakom slučaju trebalo sprovesti da bi se ispravile strukturne anomalije do kojih je dolazilo usled regresivnosti oporezivanja dohotka po ranijim pravilima koja su bila na snazi od 2001. godine. Najvažnija posledica novih poreskih propisa jeste uklanjanje regresivnosti za najmanje 98% zaposlenih.

Promene zakona o oporezivanju zarada i doprinosa za socijalno osiguranje nude skup snažnih impulsa za poslodavce da zaposle mlađe radnike (ispod 30 godina), uvođenjem značajnih olakšica na poreze i doprinose. Preciznije, poslodavac **koji zaposli pripravnika mlađeg od 30 godina** na dan zaposlenja i registrovanog kao nezaposlenog u NSZ-u, izuzet je od obaveze plaćanja poreza na zaradu za tu zaposlenu osobu u periodu od tri godine. Ako to nije prvo zaposlenje te osobe, a registrovana je kod NSZ-a najmanje tri meseca, poslodavac će biti oslobođen plaćanja poreza na zaradu u periodu od dve godine. Poslodavac ima pravo na ova izuzeća ako novozaposlenom osobom povećava ukupan broj zaposlenih u odnosu na stanje na dan 1. septembra 2006. godine. Slične olakšice su uvedene za doprinose za socijalno osiguranje koje snosi poslodavac – tri godine za pripravnika i dve godine za sve ostale novozaposlene mlađe od 30 godina.

Budući da je primena ovog masovnog programa tek započela, prerano je davati ocene njegove uspešnosti. Prema prvim nezvaničnim podacima, u prva četiri meseca primene subvencionisano je zaposlenje oko 2.500 mladih. Ipak, prema izveštaju NSZ-a, zapošljavanje pripravnika je 2006. godine manje za 2,3% u odnosu na prethodnu godinu. Očito je i da univerzalni karakter programa otvara prostor za neke dobro znane neželjene efekte. Efekat balasta (*deadweight effect*) pojaviće se u svakoj situaciji onda kada poslodavac dobije subvenciju, iako bi on bio voljan da zaposli mladu osobu i bez nje, ili ukoliko bi subvencija bila niža. Može se očekivati da će ovaj efekat biti najjači među mladim diplomcima u nekim veoma traženim profesijama, kao što su ekonomisti, menadžeri, IT stručnjaci i sl.; ali i u regionima sa relativno jakim tržištem rada. Još jedan problematičan aspekt trenutnog dizajna jeste to da su subvencije proporcionalne platama (umesto da su izražene u fiksnom iznosu po pojedincu ili barem sa limitiranim maksimalnim iznosom), što dodatno ukazuje na potencijalnu izloženost programa efektu balasta. Takođe, može se pretpostaviti da će dolaziti i do efekta supstitucije, odnosno da će veće zapošljavanje mladih kao rezultat novih pravila biti praćeno manjim zapošljavanjem osoba koje nisu u radnoj snazi.

Sličan skup olakšica uveden je **za zapošljavanje osoba starijih od 50, odnosno 45 godina**, ali je interesovanje poslodavaca bilo znatno skromnije. Prema najnovijim pravilima koja važe od septembra 2006. godine, dvogodišnje oslobođenje od poreza na zaradu i subvencije doprinosa poslodavca odobravaju se za zapošljavanje osoba starijih od 45 godina, ukoliko one traže posao duže od šest meseci i ukoliko se njihovim zapošljavanjem povećava ukupna

zaposlenost u preduzeću. Takođe, istim propisima uvedeno je prvi put i trogodišnje poresko oslobođenje i subvencija doprinosa poslodavca za **zapošljavanje osoba sa invaliditetom**, pod istim opštim uslovima kao i za ostale subvencionisane kategorije.

S obzirom na to da su obe kategorije (dugoročno nezaposleni stariji od 45 godina i osobe sa invaliditetom) zaista u izrazito nepovoljnom položaju na tržištu rada, efekat balasta kod njih, a posebno kod kategorije osoba sa invaliditetom, biće mnogo manje izražen nego kod mladih. Ipak, i ovaj instrument bi mogao da se unapredi uvođenjem fiksnog ili maksimalnog iznosa subvencije.

Takođe, veliki broj nezaposlenih osoba starijih od 45 godina otpušteno je iz svojih preduzeća uz izvesnu otpremninu. Uvođenje programa koji bi razvio podsticaje za produktivno ulaganje otpremnine u novo zaposlenje (bilo kroz samozapošljavanje, bilo kod novog, privatnog poslodavca) bilo bi dobra dopuna postojećoj meri, jer bi stariji nezaposleni imali trenutne podsticaje da se ponovo zaposle, a ne posle produženog iskustva nezaposlenosti od najmanje šest meseci.

Od avgusta 2006. godine uveden je program **javnih radova**, kojim se subvencionišu plate radnika angažovanih sa evidencije NSZ-a i deo materijalnih troškova preduzeća i ustanova koje izvođe javne radove. Ovaj program je usmeren na rešavanje lokalnih infrastrukturnih, socijalnih i kulturnih potreba. Ukupan budžet od preko milion evra u 2006. godini ukazuje na njegove ograničene domete i skromne konačne efekte čak i u slučaju potpuno uspešnog sprovođenja. Ipak, ekspanzija ovog programa veoma je poželjna, posebno zato što se kroz taj program može voditi diferencirana regionalna politika zapošljavanja, što je posebno važno u zemlji sa velikim i rastućim regionalnim razlikama na tržištu rada kao što je Srbija.

Tokom 2006. godine privatizovano je 337 preduzeća (smanjenje od 1,5% u odnosu na 2005. godinu) u kojima je bilo 58.811 zaposlenih (smanjenje od 7,6% u odnosu na 2005. godinu). Međutim, od 74 velika privredna sistema, do sada je privatizovano oko 50, i to skoro polovina u 2006. godini. Valja napomenuti da je do 2004. godine samo jedno veliko preduzeće restrukturirano i privatizovano. To je bio jedan od glavnih uzroka velikog rasta nezaposlenih u srpskoj privredi u proteklom periodu. U toku 2006. godine ova preduzeća smanjila su broj zaposlenih za 6.904 radnika, i to: JP „Železnice Srbije“ za 1.883, JP „JAT Airways“ za 349, JP EPS za 2.478, JP „Telekom“ za 634, „Dunav osiguranje“ za 610 i NIS za 941 radnika. Trenutno oko 250.000 zaposlenih u društvenim i državnim preduzećima (ne uključujući javna preduzeća) čeka na privatizaciju (Vlada Republike Srbije, 2007).

Prema administrativnim podacima, povećanje broja zaposlenih u 2006. godini ostvarivalo se jedino u kategoriji preduzetnika, kao i kod privatnih preduzeća. Udeo preduzetnika i zaposlenih kod njih u ukupnom broju zaposlenih povećan je za dva procentna poena u 2006. godini u odnosu na prethodnu godinu (28,5 u 2006). Dok je ukupan broj zaposlenih opao za 2% u 2006. godini, broj zaposlenih u kategoriji preduzetnika povećan je za 8,9%. Ipak, ovaj rezultat treba uzeti sa rezervom, ne samo zbog nepodudarnosti trendova sa rezultatima ARS. Naime, vrlo je moguće da je veliki rast broja preduzetnika i zaposlenih kod njih posledica velikog otpuštanja radnika u društvenom i javnom sektoru usled restrukturiranja i privatizacije tih preduzeća. Pošto su za napuštanje preduzeća radnici dobili značajne otpremnine, realno je pretpostaviti da je jedan broj njih novac uložio u započinjanje privatnog biznisa. Drugi izvor rasta broja preduzetnika jeste sve veća fiskalizacija već postojećih, ali neregistrovanih radnji.

Rad na daljem razvoju, jačanju i promociji **razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva** nastavljen je kroz:

1. **podsticanje osnivanja novih MSPP-a** (registrovano 45.400 novih radnji i 11.300 novih preduzeća);
2. **nefinansijsku podršku** (Ministarstvo privrede finansiralo je projekat pružanja stručnih usluga preduzetnicima: organizacija treninga za potencijalne i buduće vlasnike MSP-a, poslovno savetovanje, organizacija poslovnih berzi, konsultacije, pomoć za učešće na sajmu preduzetništva);
3. **direktno finansiranje i finansijsku podršku** (u budžetu Republike obezbeđena su sredstva za podsticanje započinjanja sopstvenog posla i zapošljavanja; preko Fonda za razvoj, pod povoljnim kreditnim uslovima, odobreno je 1.258 kredita, u iznosu od 14,5 milijardi dinara);
4. **pomoć i podršku u osnivanju novih regionalnih agencija i centara** (pokrenut je proces osnivanja Regionalne agencije za razvoj MSPP-a za Mačvanski i Kolubarski okrug) (Vlada RS, 2007).

2.4. Položaj posebno osetljivih grupa na tržištu rada

U pogledu zaštite posebno pogođenih grupa od diskriminacije pri zapošljavanju postojeći zakonodavni okvir u Srbiji daje rešenja koja su relativno usklađena sa evropskim propisima. Između ostalog, zabranjuje se diskriminacija u zapošljavanju, a u pripremi je i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom. Takođe, u pripremi je opšti Antidiskriminacioni zakon.

U Evropskoj strategiji zapošljavanja promovisanje integracije i borba protiv diskriminacije osoba koje se nalaze u nepovoljnom položaju na tržištu rada regulisani su 7. smernicom. Prema ovoj smernici, zemlje članice treba da podstaknu integraciju osoba s posebnim teškoćama na tržištu rada, poput osoba koje su napustile školovanje, niskokvalifikovanih radnika, invalida, imigranata i pripadnika etničkih manjina, i to kroz poboljšanje njihove zapošljivosti i sprečavanje svih oblika diskriminacije. Cilj je da se do 2010. postigne prosečna stopa u EU od maksimalno 10% osoba koje ranije napuštaju školovanje; značajno smanjenje stopa nezaposlenosti osoba koje se nalaze u nepovoljnom položaju, u skladu sa nacionalnim ciljevima i definicijama u svakoj od zemalja članica; značajno smanjenje jaza između stopa nezaposlenosti državljana EU i osoba koje to nisu.

Grupe na koje u ovom smislu treba obratiti posebnu pažnju u Srbiji jesu:

- osobe sa invaliditetom;
- Romi kao posebno ugrožena etnička manjina;
- izbeglice i interno raseljena lica.

Položaj izbeglica na tržištu rada

Tabela 2.7. prikazuje rezultate dva najobuhvatnija popisa izbeglica i raseljenih lica – prvog sprovedenog od strane Republičkog zavoda za statistiku 2002. godine, sa informacijama isključivo o izbegličkoj populaciji, kao dela popisa celokupnog stanovništva Srbije, i drugog sprovedenog 2007. godine sa informacijama i za izbeglice i za raseljena lica.

Tabela 2.7. Izbeglice 2002. i 2007. godine i raseljena lica 2007. godine – raspored po okruzima

	POPIS 2002.	UNHCR 2007.		
	Izbeglice	Izbeglice	Interno raseljena lica	Ukupno
Grad Beograd	111300	27546	58420	85966
Severnobački okrug	13022	3158	2795	5953
Srednjobanatski okrug	11797	2807	1015	3822
Severnobanatski okrug	5401	1362	254	1616
Južnobanatski okrug	16850	4452	2057	6509
Zapadnobački okrug	22570	6387	676	7063
Južnobački okrug	63553	14053	5148	19201
Sremski okrug	53270	14255	1169	15424
Mačvanski okrug	17450	5522	977	6499
Kolubarski okrug	5134	1432	892	2324
Podunavski okrug	5238	1522	11156	12678
Braničevski okrug	4743	1566	2322	3888
Šumadijski okrug	7283	2062	18145	20207
Pomoravski okrug	5143	1800	8609	10409
Borski okrug	1787	572	1319	1891
Zaječarski okrug	1846	594	1530	2124
Zlatiborski okrug	5584	1209	1722	2931
Moravički okrug	5604	1596	3964	5560
Raški okrug	5037	1202	30269	31471
Rasinski okrug	3507	1159	11228	12387
Nišavski okrug	6462	1140	12367	13507
Toplički okrug	1278	355	12148	12503
Pirotski okrug	1144	240	601	841
Jablanički okrug	1896	421	6659	7080
Pčinjski okrug	2236	260	11655	11915
UKUPNO	379135	96672	207097	303769

Izvor: Popis stanovništva 2002; UNHCR 2007.

Interesantno je da je regionalni raspored izbeglica prilično povoljan – kao što se vidi upoređivanjem druge i treće kolone Tabele 2.8, izbeglice su više koncentrisane u razvijenijim regionima (koristeći kompozitni kriterijum razvijenosti regiona upotrebljen u: Arandarenko, ur. 2006). Odgovarajući Spearmanov koeficijent korelacije rangova pozitivan je i prilično visok, jer iznosi 0,605. S druge strane, kada se izbeglice i raseljena lica uzmu zajedno, koristeći novije podatke UNHCR-a iz 2007. godine, pozitivna korelacija relativnog udela izbeglica i raseljenih lica u stanovništvu regiona, s jedne strane, i stepena razvijenosti regiona, s druge strane, postaje mnogo manje izražena, jer odgovarajući koeficijent korelacije rangova pada na ispod 0,2. Iz ovoga sledi da je regionalni raspored interno raseljenih lica značajno nepovoljniji u odnosu na regionalni raspored izbeglica.

Tabela 2.8. Korelacija rangova razvijenosti regiona i udela izbeglica (i interno raseljenih lica) u ukupnom stanovništvu

Okrug	Rang razvijenosti regiona po MTRS 2006.	Rang po udelu izbeglica u ukupnom stanovništvu, Popis 2002.	Rang po udelu izbeglica i IRL u ukupnom stanovništvu, 2007.
Grad Beograd	1	4	5
Severnobački	4	5	13
Srednjobanatski	13	6	19
Severnobanatski	14	9	23
Južnobanatski	8	7	16
Zapadnobački	10	3	11
Južnobački okrug	2	2	12
Sremski okrug	11	1	8
Mačvanski okrug	22	8	17
Kolubarski okrug	15	10	22
Podunavski okrug	9	12	4
Braničevski okrug	5	14	18
Šumadijski okrug	7	13	3
Pomoravski okrug	6	15	9
Borski okrug	17	22	21
Zaječarski okrug	18	20	20
Zlatiborski okrug	16	16	24
Moravički okrug	19	11	15
Raški okrug	12	17	2
Rasinski okrug	21	19	7
Nišavski okrug	3	18	10
Toplički okrug	24	21	1
Pirotski okrug	20	23	25
Jablanički okrug	25	25	14
Pčinjski okrug	23	24	6

Stopa nezaposlenosti **izbegličke populacije** (ne uključujući interno raseljena lica), prema istraživanju koje je sprovedla nevladina organizacija **Grupa 484**, bila je oko 30,6% u 2006. godini (Babović et al, 2007). To znači da je učešće nezaposlenih lica u ovom delu populacije znatno više nego što je to slučaj u opštoj populaciji Srbije. Ovde treba imati u vidu da uzorak izbeglica na kome je vršeno istraživanje po oceni samih istraživača nije sasvim reprezentativan za celo izbegličko stanovništvo, odnosno da su njime nesrazmerno više obuhvaćene kategorije izbeglica sa određenim prednostima na tržištu rada (kao što su muškarci, obrazovanije izbeglice i stanovnici gradova). Stoga se sa priličnom verovatnoćom može pretpostaviti da bi rezultati bili još nepovoljniji da je uzorak Grupe 484 vernije odražavao strukturu osnovne izbegličke populacije.

Kako je i u ovakvom uzorku značajan broj izbeglih lica (oko jedne trećine) najmanje jedanput u toku godinu dana prelazio iz statusa zaposlenosti u status nezaposlenosti i obratno, to ukazuje na relativnu krhkost, odnosno nestabilnost položaja na tržištu rada izbegličke populacije i niži kvalitet poslova koji su na raspolaganju izbeglicama.

Anketa sprovedena u junu 2007. godine za potrebe projekta „Zaposleni, osnaženi“ dala je nešto povoljniju sliku, sa stopom nezaposlenosti populacije izbeglica i raseljenih lica ocenjenom na 27,9% (Opačić, 2007). Ipak, treba imati u vidu da je jun mesec u kome je

povećana sezonska zaposlenost, tako da se može reći da je i poslednje istraživanje potvrdilo da je stopa nezaposlenosti izbeglica i raseljenih lica za skoro 50% veća od stope nezaposlenosti opšteg stanovništva.

Kretanja između statusa zaposlenosti i nezaposlenosti intenzivnija su nego kretanja između formalnog i neformalnog sektora, dok su najslabije izražene tendencije započinjanja samostalnog posla. Kada se iz grupe ispitanika koji su najmanje jednom pokušali da osnuju sopstvenu firmu ili rade kao samozaposleni makar i na neformalan način isključe aktuelni preduzetnici i samozaposleni, uočava se da je tek 3% ispitanika koji nisu preduzetnici i samozaposleni pokušalo da obavlja samostalan posao. Ta 3% ujedno se mogu smatrati neuspešnim pokušajima otpočinjanja samostalnog posla. Mali broj ispitanika (1,2%) više puta je neuspešno pokušavao da započne samostalni posao (Babović, 2007).

Iz navedenih podataka može se zaključiti da se najizraženija dinamika promene položaja zapaža u prelasku iz statusa zaposlenosti u nezaposlenost i obratno, dok se prelazak iz formalnog u neformalni sektor i obratno odvijao na nivou 14% uzorka. Zbog veličine uzorka nije moguće ući u detaljnije analize unutrašnjih karakteristika pojedinih podgrupa i trendova. Takođe, slični podaci za opštu populaciju Srbije nisu dostupni, te je nemoguće steći uporedne uvide u karakteristike dinamike promene položaja na tržištu rada.

U poduzorku osoba koje ne poseduju državljanstvo Srbije aktivnih je 71,2%, dok je takvih u poduzorku onih koji poseduju državljanstvo Srbije znatno više – 82,7%. Ovi i povezani podaci ukazuju na to da je posedovanje državljanstva pozitivno korelisano sa participacijom na tržištu rada, kao i sa uključivanjem u formalne oblike zaposlenosti i samozaposlenosti.

S obzirom na to da populacija iz uzorka obuhvata starosne grupe od 15 do 65 godina, poređenjem sa učešćem aktivne populacije u populaciji starosti od 15 do 65 godina za opštu populaciju Srbije koje iznosi 68,4%, pokazalo je da je ono niže u poređenju sa učešćem aktivne populacije izbeglica u uzorku (78,4%). Učešće zaposlenih u starosnoj grupi od 15 do 65 godina u opštoj populaciji Srbije iznosi 54,1%, dok je u uzorku izbegličke populacije 54,4%, što znači da se povećana aktivnost među izbeglicama skoro isključivo duguje grupaciji koja aktivno traži posao, a ne zaposlenima. Kada je, pak, reč o strukturi zaposlenih lica prema radnom statusu, izbeglička populacija iz uzorka razlikuje se u odnosu na opštu populaciju Srbije pre svega u većem učešću preduzetnika i samozaposlenih i manjem učešću lica koja se nalaze u statusu pomažućih članova domaćinstva.⁴

Tabela 2.9. Struktura zaposlenih iz opšte populacije Srbije i izbegličke populacije iz uzorka prema radnom statusu, u procentima (%)

Radni status	Zaposlena populacija Srbije	Zaposlena izbeglička populacija iz uzorka
Samozaposleni ⁵	20,6	27,6
Zaposleni radnici ⁶	71,3	70,2
Pomažući članovi domaćinstva	8,1	2,2
Ukupno	100	100

⁴ Pomažući članovi domaćinstva jesu lica koja pomažu drugom članu porodice u porodičnom poslu, bez radnog ugovora i formalnih primanja.

⁵ U kategoriju samozaposlenih uključene su sve kategorije samozaposlenih: preduzetnici koji zapošljavaju druge, samozaposleni bez zaposlenih radnika, samozaposleni sa registrovanim preduzećem i bez njega.

⁶ U kategoriju zaposlenih radnika ulaze lica koja su zaposlena u preduzećima i ustanovama, bez obzira na to da li imaju formalni ugovor o radu ili ga nemaju.

Izvor za opštu populaciju Srbije: Anketa o radnoj snazi 2005.

Istraživanje rađeno za potrebe projekta „Zaposleni, osnaženi“ (Opačić, 2007) dalo je, međutim, suprotnu sliku o relativnom značaju zaposlenih za platu i samozaposlenih među populacijom izbeglica i raseljenih lica. Naime, prema ovom istraživanju učešće samozaposlenih u ukupnoj populaciji zaposlenih izbeglica i raseljenih lica iznosi 10,2%, što je više nego dvostruko manje od učešća samozaposlenosti u zaposlenosti opšte populacije, koje prema Anketi o radnoj snazi iz 2006. godine iznosi 21,4%. Razlog za veliku disproporciju između dva istraživanja najmanje je dvostruk – pre svega, istraživanje rađeno za projekat „Zaposleni, osnaženi“ obuhvata i populaciju interno raseljenih lica, koja zaista ima značajno manje učešće samozaposlenosti od izbegličkog stanovništva. Osim toga, postoje jake indicije za to da je uzorak prethodnog istraživanja uključio natproporcionalni broj bolje obrazovanog stanovništva, koje ima i veće stope samozaposlenosti.

Nažalost, podaci za opštu populaciju Srbije, prikupljeni Anketom o radnoj snazi ne omogućavaju razlikovanje formalno i neformalno zaposlenih, pa se u tom aspektu ne mogu uočiti razlike između opšte populacije i populacije iz uzorka. Važno je istaći da je među zaposlenim radnicima u uzorku izbeglica 27% lica koja rade za poslodavce bez formalnog ugovora o radu. Takođe, među samozaposlenima u uzorku izbeglica čak 37% čine neformalno samozaposleni, odnosno lica koja obavljaju delatnost bez registrovane firme ili radnje. U uzorku je zastupljeno samo 1,8% poljoprivrednika (2,2% kategorije aktivnih), te na ovom delu poduzorka nije moguće obaviti statističku analizu. Može se zapaziti samo da od devet poljoprivrednika obuhvaćenih uzorkom nijedan nije dobio edukativnu niti finansijsku pomoć pri pokretanju poljoprivredne proizvodnje.

Iako je u svim obrazovnim kategorijama nezaposlenih izbeglica znatno više dugoročno nezaposlenih, kod nezaposlenih sa visokim obrazovanjem ima 40% onih koji se nalaze u tom statusu do godinu dana, dok je u kategorijama nezaposlenih sa srednjim obrazovanjem takvih tek 15%. Ovakve tendencije su karakteristične i za nezaposlene iz opšte populacije, jer tržište rada u aktuelnom stanju otežava zapošljavanje srednje i niže obrazovne kategorije.

Među nezaposlenima iz uzorka preovlađuje dugoročna nezaposlenost. Samo 16,5% nezaposlenih u tom statusu nalazi se do godinu dana, dok se preostalih 83,5% nalazi u statusu nezaposlenosti preko godinu dana. Osim toga, 68% nezaposlenih nalazi se u tom statusu preko pet godina. U pogledu dužine nezaposlenosti ne javljaju se bitnije razlike među izbeglica prema zemlji porekla (BiH ili Hrvatska).

Samo 16,5% nezaposlenih u tom statusu nalazi se do godinu dana, dok se preostalih 83,5% nalazi u statusu nezaposlenosti preko godinu dana, što se prema kriterijumima Eurostata smatra dugoročnom nezaposlenošću. Osim toga, 68% nezaposlenih iz uzorka nalazi se u tom statusu preko pet godina. U pogledu dužine nezaposlenosti ne javljaju se značajnije razlike među poduzorcima izbeglica, kako prema zemlji porekla, tako ni prema posedovanju državljanstva Srbije.

Više od trećine nezaposlenih (33,9%) nikada nije ni bilo zaposleno, dok je 14,5% ostalo bez posla u procesu restrukturiranja ili likvidacije preduzeća, ili je pak jednostavno dobilo otkaz. Prema podacima Ankete o radnoj snazi iz 2005. godine, među nezaposlenima iz opšte populacije 39,2% nije nikada bilo zaposleno i traži prvo zaposlenje, dok je 29,8% dospelo u status nezaposlenosti zbog otkaza, likvidacije preduzeća i sl. Može se pretpostaviti da su nezaposleni iz izbegličke populacije relativno manje pogođeni procesima restrukturiranja

preduzeća zato što su bili manje integrisani u deo tržišta rada koji je izložen procesima restrukturiranja.

Na osnovu istraživanja došlo se do rezultata da među zaposlenim izbeglim licima 27% radi za poslodavce bez formalnog ugovora o radu. Takođe, čak 37% izbeglica je neformalno samozaposleno, odnosno obavlja delatnost bez registrovane firme ili radnje. Izrazita većina zaposlenih koja radi bez formalnog ugovora, zaposlena je u privatnom sektoru (87%), u društvenim firmama radi 4%, dok je svojinski status preduzeća preostalog broja zaposlenih na neformalan način nepoznat.

Položaj Roma na tržištu rada

U 2006. godini istraživanje SMMRI-ja pokazalo je da je bez posla bilo 60% **populacije Roma**, kao najugroženije etničke zajednice na tržištu rada. Najmanje nezaposlenih je među starijom populacijom preko 50 godina (38%). Najveći broj nezaposlenih posao traži duže od pet godina (51%), a čak 64% nikada nije bilo zaposleno. Samo 10% ispitanika je formalno zaposleno (prijavljeno). Od ukupnog broja zaposlenih, najviše radi u oblasti građevinarstva i komunalnih delatnosti (40%), zatim u industriji i rudarstvu (16%), pa u sektoru trgovine, ugostiteljstva i turizma (12%). Ovi ispitanici se u 63% slučajeva bave zanimanjima polukvalifikovanih ili nekvalifikovanih radnika, dok se među kvalifikovanim i visokokvalifikovanim nalazi blizu 21%. Najveći broj zaposlenih trenutno radi u društvenom sektoru (29%) i u državnim institucijama (29%). Nešto manji broj ispitanika radi u privatnom sektoru, i to 26% u privatnim, registrovanim firmama, i oko 14% u neregistrovanim firmama. Ugovor o radu na neodređeno vreme, ili stalno zaposlenje ima 51% ispitanika, ugovor o radu na određeno vreme bez mogućnosti dobijanja stalnog posla ima 21%, dok bez ugovora radi 18% zaposlenih. Najčešći načini na koje su tražili posao pre nego što su počeli da rade na sadašnjem, jesu: posredstvom NSZ-a (56%), putem ličnih veza (48%) i direktnim konkurisanjem kod poslodavca (34%). Međutim, što se tiče načina na koji su do posla došli, najveći broj navodi da su to lične veze (36%), a u nešto manjoj meri preko NSZ-a (26%) ili direktnim konkurisanjem kod poslodavca (12%). Samo 2% od ukupnog broja ispitanika pokrenulo je vlastiti biznis.

Nacionalna služba za zapošljavanje aktivno učestvuje u realizaciji programa funkcionalnog osnovnog obrazovanja oko 250 Roma kao socijalni partner. Na osnovu Programa rada za 2006. godinu, NSZ je u raspisala novi Konkurs za dodelu **subvencija za samozapošljavanje** nezaposlenih lica po kome je podneto 7.878 zahteva za 8.721 nezaposleno lice. Od toga, konkurisalo je 98 izbeglih i raseljenih lica, a prvi put i 224 Roma.

Od posebnog značaja za oblast **zaštite osoba sa invaliditetom** jeste usvajanje Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, kao i Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, što predstavlja prvi korak ka uređenju oblasti zaštite osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji. Programom rada NSZ-a planirano je zapošljavanje 200 nezaposlenih lica sa invaliditetom kroz finansijsku podršku za opremanje radnog mesta lica sa invaliditetom. Do kraja 2006. godine zaposleno je 208 lica sa invaliditetom.

2.5. Obrazovanje i doživotno obrazovanje u Srbiji – problemi i perspektive

Bez obzira na značajan broj visokoobrazovanih i kvalifikovanih, obrazovna struktura stanovništva Republike Srbije nepovoljna je. Skoro 50% odraslog stanovništva nalazi se na elementarnom obrazovnom nivou ili ispod njega. To znači da oko dva miliona ljudi starijih od 15 godina ne poseduje adekvatne radne i životne veštine i kompetencije, a da veliki deo njih ima značajne teškoće da nađe ili zadrži posao.

U obrazovnoj strukturi zaposlenih postoji značajan broj obrazovanih i stručnih radnika, ali je i učešće nestručnih u ukupnom broju još uvek veoma visoko. U strukturi nezaposlenih dominantno mesto zauzimaju nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, ali se broj obrazovanih visokokvalifikovanih nezaposlenih dramatično uvećava. Nezaposlenost, ali pre svega nefleksibilnost tržišta rada (nedostatak programa koji ispunjavaju zahteve tržišta rada za specifičnim znanjima i veštinama, karijernog savetovanja i vođenja, sistema za priznavanje i prepoznavanje kompetencija i kvalifikacija i aktivne politike zapošljavanja) jedna je od osnovnih prepreka ukupnom održivom socijalno-ekonomskom razvoju.

Sistem obrazovanja odraslih nasleđen iz socijalizma, zasnovan na postojanju „radničkih univerziteta“ raspao se tokom devedesetih godina. Međutim, taj prazan prostor još uvek nije na adekvatan način popunjen. Krajem 2006. godine Vlada je donela Strategiju razvoja obrazovanja odraslih, a očekuje se i izrada Akcionog plana za njeno sprovođenje.

Prema Strategiji razvoja obrazovanja odraslih, stvaranje široke mreže institucija i organizacija za obrazovanje odraslih ima za cilj da: proširi realne mogućnosti za obrazovanje i učenje odraslih; stvori dobro uređeno tržište obrazovnih programa i usluga u kome institucije/organizacije proizvode i nude programe obrazovanja i obuke pod jednakim uslovima i usvojenim standardima; zadovolji potrebe tržišta rada i pojedinaca za znanjima i veštinama. Predviđa se da programe obrazovanja i obuke odraslih realizuju škole za osnovno obrazovanje odraslih i redovne osnovne škole koje ispunjavaju uslove za rad sa odraslima; srednje stručne škole, odnosno njihovi centri za kontinuirano obrazovanje, odnosno obrazovanje odraslih; visokoškolske institucije, odnosno njihove posebne organizacione jedinice (centri za usavršavanje i kontinuirano obrazovanje); narodni, radnički i otvoreni univerziteti; preduzeća/privredna društva i njihove asocijacije; kao i ostala udruženja i institucije.

Ciljne grupe koje obrazovanje odraslih posebno treba da obuhvati uključuju nepismene i lica bez potpunog osnovnog obrazovanja; lica bez zanimanja i kvalifikacije; nezaposlena lica; tehnološke viškova; zaposlene, posebno kategorije koje su pod rizikom od gubitka posla; preduzetnike i lica koja započinju privatni posao; lica sa posebnim potrebama; etničke manjinske grupe, posebno Rome; žene; seosko stanovništvo. Za ove ciljne grupe neophodno je omogućiti stvarnu dostupnost obrazovanja i učenja kroz razvoj programa osnovnog i stručnog obrazovanja, kao i programa obuke za tržište rada. Dakle, izbeglice i interno raseljena lica nisu tretirani kao specifična grupa. Ipak, kao i svi ostali pripadnici radne snage, može se očekivati da će imati značajne koristi ukoliko se uspostavi efikasan i celovit sistem obrazovanja odraslih.

2.6. Istraživanje i razvoj

Evidentno je povećanje ulaganja u istraživačku delatnost u periodu posle 2000. godine, što je dobar trend, ali nedovoljan da bi Srbija do 2010. godine uskladila svoja izdvajanja za istraživanje i razvoj sa sopstvenim planskim dokumentima sa zahtevima EU (3% BDP). Proces reformi u oblasti naučnoistraživačke delatnosti odvija se u sledećim pravcima:

- reforma naučnoistraživačkog sistema i razvijanje uspešnog nacionalnog inovacionog sistema koji će dovesti do razvoja kreativnih ideja i njihovog pretvaranja u uspešne inovativne proizvode i usluge na globalnom tržištu;
- dovršetak svojinske i strukturne transformacije u privredi, kako bi ona bila sposobna da u znatno većoj meri prihvati i uspešno primeni savremene tehnologije, nova znanja i da razvija, u saradnji sa naučnim i specijalizovanim organizacijama, nove inovacione proizvode za svetska tržišta;
- povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj, tako da privreda i budžet Srbije do 2010. godine obezbeđuju ulaganje na nivou od 3% bruto društvenog proizvoda.

Navedeni ciljevi ostvaruju se usvajanjem nove naučnoistraživačke i inovacione politike i donošenjem novog odgovarajućeg zakonskog okvira za naučnoistraživačku i inovativnu delatnost; podsticanjem istraživanja i razvoja u oblastima koje mogu da omoguće dinamičan privredni i društveni razvoj Srbije; stvaranjem inovativnog sistema koji objedinjuje obrazovanje, naučna i razvojna istraživanja i razvoj i rad inovativnih preduzeća; znatnim povećanjem udela razvojnih istraživanja i razvoja tehnoloških inovacija u finansiranju istraživanja; usmeravanjem osnovnih istraživanja ka univerzitetima i nacionalnim naučnim institutima; transformacijom naučnih instituta u cilju povećanja kvaliteta i efekata rezultata njihovog rada; kao i značajnim podmlađivanjem istraživačkih kadrova.

Naučnoistraživačka delatnost u Srbiji finansira se u skladu sa Zakonom o naučnoistraživačkoj delatnosti. Zakon predviđa budžetsko finansiranje istraživanja isključivo preko naučnoistraživačkih i razvojnih projekata, a finansiranje ostalih troškova vezanih za oblast nauke – preko posebnih programa navedenih u zakonu. Za razliku od drugih zemalja, sredstva iz budžeta namenjena naučnoistraživačkoj delatnosti mogu se davati samo naučnoistraživačkim organizacijama registrovanim u Ministarstvu nauke i zaštite životne sredine, u slučaju da ispunjavaju definisane uslove. Razlog ovako striktnog uslova leži u ograničenosti budžetskih sredstava, sa čijim rastom se može očekivati relaksiranje uslova finansiranja.

U 2007. godini predviđa se budžetsko izdvajanje za naučnoistraživačku delatnost u iznosu do 1% BDP. Trenutna ulaganja privrede zanemarljivo su mala (manje od 0,1% BND). Mora se napomenuti da je budžetsko izdvajanje u ovom trenutku, iako dosta limitirano, povećano četiri puta u odnosu na 2001. godinu.

Osim povećanih ulaganja u istraživanja i razvoj, potrebno je obezbediti i njihov uticaj na privredni rast. Ovaj uticaj se ostvaruje povećanjem zainteresovanosti privrede za uvođenje novih tehnologija, i to kako zamenom tehnologija ulaganjem u inovacije, koje bi bile realizovane u malim i srednjim preduzećima, tako i kad se ne zahtevaju visoka ulaganja u razvoj i kapitalnu opremu, tj. gde dominira znanje pojedinaca, kreativni istraživački i visokostručni rad i kad postoje mogućnosti za stvaranje uslova za razvoj i proizvodnju

proizvoda sa međunarodnom konkurentnošću. Dosadašnje analize i ocene pokazuju da ove uslove zadovoljavaju informacione tehnologije (razvoj aplikativnog softvera, bioinformatika), biotehnologije (agrobiotehnologija) i genomika (molekularna biomedicina).

U slučajevima kad istraživanja zahtevaju velika ulaganja, treba razvijati istraživačke kadrove sposobne da ovladaju znanjima o ovim tehnologijama, da bi kasnije mogli da budu nosioci njihove primene u industriji. U ove vrste tehnologija spadaju nanotehnologija, naročito nanomaterijali, kao i tehnologije koje koriste obnovljive izvore energije.

Da bi se ostvarili postavljeni ciljevi i dostigao planirani nivo ulaganja u naučnoistraživački rad, potrebno je:

- utvrđivanje dinamike rasta budžetskih izdvajanja za nauku;
- definisanje komplementarnih mera za povećanje ulaganja industrije i privatnog sektora u istraživanja;
- utvrđivanje podsticajnih mera za inovativni istraživački rad;
- utvrđivanje mera za povećanje broja i mobilnosti istraživača;
- utvrđivanje postupka za uzajamno priznavanje istraživačkih zvanja;
- formiranje centara izvrsnosti koji bi imali kritičnu masu istraživača;
- utvrđivanje podsticajnih mera za razvoj i primenu informacionih tehnologija;
- regulativu u oblasti informacionih tehnologija uskladiti sa zakonodavstvom EU.

Među nedavno ostvarenim rezultatima ostvarenim u ovoj oblasti svakako treba spomenuti dva – uključivanje Srbije kao punopravne učesnice u Sedmi program za istraživanje i razvoj Evropske unije koji se sprovodi od 2007. do 2013. godine, kao i donošenje Strategije razvoja informacionog društva u Republici Srbiji, krajem 2006. godine.

2.7. Regionalni pristup u analizi tržišta rada

Problemi regionalnog razvoja Srbije ogledaju se u regionalnim disproporcijama nivoa razvijenosti pojedinih područja, nerazvijenosti velikog broja opština, strukturnim neusklađenostima, institucionalnim problemima, nepovoljnim demografskim kretanjima i materijalnim ograničenjima. Naime, regionalne disproporcije u stepenu razvijenosti u Srbiji najviše su u Evropi, i iz godine u godinu se povećavaju (odnos najrazvijenije i najnerazvijenije opštine⁷ – NUTS-4 nivo – uvećao se sa 1:19 u 2000. na 1:26 u 2004).

U ukupnom privrednom razvoju Srbije posebnu težinu predstavljaju ogromne regionalne neravnomernosti s obzirom na činjenicu da su dosadašnji tokovi privrednog razvoja prouzrokovali prenaplašene disproporcije između pojedinih regiona, između regionalnih centara i okruženja, sela i grada. Osim toga, kolaps pojedinih privrednih sistema i proces tranzicije uticali su na to da se parametri nerazvijenosti još više prodube na tradicionalno nerazvijenom jugu Srbije⁸ i području Sandžaka,⁹ kao i da se nekada razvijena industrijska područja Srbije danas nalaze u jako teškoj ekonomskoj i socijalnoj situaciji, što je iniciralo

⁷ Bez beogradskih opština, meren ostvarenim ND po stanovniku.

⁸ Područje juga Srbije čine opštine Jablaničkog okruga (Bojnik, Vlasotince, Lebane, Leskovac, Medveđa i Crna Trava) i Pčinjskog okruga (Bosilegrad, Bujanovac, Vladičin Han, Vranje, Preševo, Surdulica i Trgovište).

⁹ Područje Sandžaka čine opštine: Priboj, Prijepolje, Tutin, Sjenica, Nova Varoš i Novi Pazar.

pojavu novih područja nerazvijenosti (istočna Srbija, delovi centralne Srbije, regionalni centri rudarstva i tradicionalne industrije) i devastiranih područja.¹⁰

Stepen naraslih regionalnih „asimetričnosti“ između razvijenijeg severa i nerazvijenog juga Srbije najbolje ilustruju sledeće performanse područja (opština):

1. Grad Beograd, sa 21% ukupnog stanovništva (4% prostora Republike), zapošljava 29,6% stanovništva, u stvaranju ND prerađivačke industrije učestvuje sa 25,6%, i u njemu radi više od polovine visokostručnog kadra Srbije.

2. Najnerazvijenije područje Srbije obuhvata opštine na području Topličkog, Jablaničkog i Pčinjskog okruga, kao i opštine Sandžaka, što čini ukupno 23 opštine, odnosno 11% ukupne teritorije Srbije, na kojem živi 10,8% stanovništva, koje u stvaranju ND prerađivačke industrije učestvuje sa svega 5,2% i zapošljava 7,9% ukupno zaposlenih u Republici (2004. godine). Generalno, identifikovani problemi nedovoljno razvijenih područja Srbije leže, pre svega, u nedostatku kvalifikovane radne snage, u nerazvijenim infrastrukturnim kapacitetima, u nedostatku preduzetničke inicijative i specifičnog znanja.

U toku tranzicije razlike su u regionalnoj debalansiranosti Srbije porasle. Najveće razlike odnose se na demografske karakteristike, ljudski potencijal, privrednu strukturu i efikasnost, uslove socijalne i ekonomske infrastrukture, probleme zaštite životne sredine i unutrašnje homogenosti (učesća opština u regionima sa statusom područja koji imaju posebne razvojne probleme).¹¹ Anatomija ekonomskog propadanja može se meriti nizom pokazatelja, ali najslikovitija je analiza koeficijenta varijacije narodnog dohotka po stanovniku, stepena nezaposlenosti, izvornih budžetskih prihoda, razvijenosti putne infrastrukture i Indeksa humanog razvoja.¹² U prethodnom periodu vršena je koncentracija naučnog, istraživačkog i inovacionog potencijala u velikim centrima, što je dovelo do jednog vida njihovog „otuđenja“ od rešavanja konkretnih problema u privredi, odnosno primene znanja u cilju lokalnog i regionalnog razvoja. Na taj način, ova vrsta delatnosti mogla je da se vrši samo na univerzitetima, fakultetima i institutima. To je prouzrokovalo da su pojedini regioni ostajali bez kadrova koji su mogli biti nosioci njihovog razvoja, a infrastrukturni objekti koji su nekad korišćeni, materijalno i kadrovski su zapušteni.

Regionalna nejednakost uopšte i posebno međuregionalne razlike na tržištu rada jesu od sve veće važnosti u Srbiji. U literaturi o tranziciji već je zapaženo da privredno restrukturiranje ima tendenciju da povećava jaz između robusnog tržišta rada u glavnom gradu i nekoliko razvijenih regiona sa povoljnom geografskom pozicijom, s jedne, i ostatka zemlje, s druge strane. Istraživanje sprovedeno 2004. godine, urađeno u okviru studije okruženja pripremljene

¹⁰ Vlada Republike Srbije je 2004. godine usvojila *Uredbu o kriterijumima i pokazateljima za utvrđivanje devastiranih područja Republike Srbije* („Službeni glasnik RS“, broj 58/2004) na osnovu koje je donela *Odluku o određivanju devastiranih područja (opština) Republike Srbije* („Službeni glasnik RS“, 63/2004). Prema Uredbi, status devastiranog područja stekle su opštine: Majdanpek, Bor, Priboj, Medveđa, Knjaževac, Prijepolje, Kragujevac, Loznica, Leskovac, Kraljevo, Šid, Raška i Dimitrovgrad. U 2006. godini spisak je proširen za još tri opštine: Vlasotince, Svrlijig i Kuršumlija.

¹¹ U radnom tekstu *Zakona o podsticanju ravnomernog regionalnog razvoja Srbije* definisani su kriterijumi na osnovu kojih se određuju područja pomoći – područja sa posebnim razvojnim problemima.

¹² Nacionalna strategija privrednog razvoja Srbije 2006–2012.

za Nacionalnu strategiju zapošljavanja, kao i studija Mapa tržišta rada Srbije (2006), potvrdilo je da je ovaj obrazac jasno primetan u Srbiji. Stope regionalne nezaposlenosti po okruzima, na primer, variraju u razmeri većoj od 1:3. Rastuća regionalna nejednakost vodi ka mnogim ekonomskim, socijalnim i političkim rizicima i stoga je važno da se kreatori ekonomske politike pozabave ovim problemom.

Postoje najmanje tri razloga zbog kojih problem nezaposlenosti u Srbiji treba posmatrati iz regionalne perspektive. Prvo, opseg varijeteta na tržištu rada među regionima u Srbiji veoma je velik i po mnogim indicijama u daljem porastu. Drugo, makroekonomske studije ne daju objašnjenje zašto postoje razlike na regionalnim tržištima rada. Takođe, institucije tržišta rada, kao što su na primer, pravila zapošljavanja i otpuštanja, pregovaranja oko plate, socijalno osiguranje, pravila o penzionisanju i poreski sistem, ne razlikuju se među regionima. Treće, prekomerne i perzistentne razlike u regionalnim karakteristikama tržišta rada, posebno platama i stopama nezaposlenosti, znak su neefikasnih alokacija rada kao osnovnog ekonomskog resursa. Smanjenje regionalnih razlika u pokazateljima tržišta rada dovodi, između ostalog, do veće produktivnosti i manjeg pritiska na rast inflacije.

Nacionalna strategija Srbije za zapošljavanje za period 2005–2010, definiše među svojim prioritetnim ciljevima usporavanje širenja regionalnih razlika do okončanja procesa privatizacije i restrukturiranja u 2007–2008. godini, a zatim promenu trenda ka povećanju regionalne jednakosti do kraja ove decenije.

S obzirom na još uvek značajne rigidnosti na tržištu rada i izvan njega, uključujući i relativnu skupoću stanovanja izvan stalnog mesta boravka, ali i sekularne kulturološke faktore koji uslovljavaju relativno ograničenu mobilnost radno aktivnog stanovništva u Srbiji, širenje mogućnosti zapošljavanja u okvirima samih regija treba da predstavlja najznačajniji mehanizam kontrole regionalnih razlika na tržištu rada. U odnosu na podsticanje prostorne pokretljivosti, pristup koji polazi od toga da poslove treba približiti radnicima ima i dodatnu prednost da doprinosi oživljavanju zaostalijih krajeva i sprečavanju depopulacije stanovništva u njima.

Nacionalna strategija zapošljavanja definiše opšta opredeljenja za prevazilaženje regionalnih dispariteta, kao što su:

1. razvijanje sveobuhvatnog koncepta regionalne politike koji bi obuhvatio i sve postojeće instrumente finansijske podrške biznisu i tržištu rada;
2. izrada posebnih regionalnih strategija razvoja i strategija zapošljavanja u kooperaciji svih relevantnih lokalnih aktera, kao i aktiviranje socijalnih partnera u oblasti zapošljavanja, obrazovanja i razvoja na regionalnom nivou;
3. nastavak procesa razvoja lokalne samouprave koji podrazumeva proširenje delokruga i odgovornosti tela lokalne vlasti; ovaj proces treba da prati odgovarajuća budžetska decentralizacija, što treba da omogući sagledavanje i brigu o lokalnim potrebama i razvoj strategije lokalnog ekonomskog razvoja;
4. izrada jedinstvene metodologije i odgovarajuće regulativne osnove za ocenjivanje stepena razvijenosti pojedinih opština radi sagledavanja potreba za pružanje pomoći opštinama koje zaostaju u razvoju;

5. usavršavanje sistemskih mera radi poboljšavanja mogućnosti za pokretanje posla i zapošljavanja;
6. razvoj infrastrukture koja obezbeđuje uslove za uravnotežen regionalni razvoj;
7. razvoj konkretnih programa koji bi privukli strane i domaće investicije;
8. ekspanzija aktivnih mera politike tržišta rada, sa posebnom pažnjom i dodatnim sredstvima usmerenim prema manje razvijenim regionima;
9. usmeravanje međunarodne razvojne kreditne podrške i donatorskih pilot-projekata prema posebno pogođenim regionima.

3. Projekcija osnovnih trendova na tržištu rada do 2012. godine

Zaposlenost prema osnovnim kontingentima, kvantitet i kvalitet zaposlenosti u njima. Identifikovanje prelomnih tačaka po kontingentima – Sadašnje stanje i ocene za period 2006–2012.

Imajući u vidu aktuelnu opredeljenost Vlade Srbije da okonča proces privatizacije društvenih preduzeća do kraja 2008. godine, kao i da intenzivira restrukturiranje i pripremu za privatizaciju javnih i lokalnih preduzeća u državnom vlasništvu, može se oceniti da će period do kraja 2008. godine biti obeležen intenzivnom promenom svojinske strukture koja će implicirati i važne promene u visini zaposlenosti i njenoj strukturi po različitim sektorima svojine i po osnovnim tipovima zaposlenosti (zaposlenost za platu, samozaposlenost, poljoprivredna zaposlenost).

Usled postojanja značajnih viškova zaposlenih u neprivatizovanim i nerestrukturiranim preduzećima, očekuje se da će zaposlenost za platu stagnirati u ovom periodu, i to zahvaljujući rastu zaposlenosti u novim i ranije privatizovanim preduzećima. U periodu od 2009. očekuju se konsolidacija i rast najpoželjnijeg i najsigurnijeg oblika zaposlenosti – zaposlenosti za platu, pre svega kroz dinamičan rast zaposlenosti u privatnom sektoru, posebno kroz rast sektora usluga. S druge strane, samozaposlenost i zaposlenost u poljoprivredi u ovom periodu će intenzivnije dobijati na kvalitetu, a gubiti na broju, kao posledica smanjivanja prekomerne zaposlenosti u ovim tipovima angažovanja radne snage.

U Tabeli 3.1. sažeto su prikazani očekivani trendovi zaposlenosti po sektorima svojine i tipovima zaposlenja.

Tabela 3.1. Kretanje zaposlenosti po sektorima svojine i tipovima zaposlenja

Kontingenti zaposlenosti po sektorima svojine	Kvantitativni trendovi zaposlenosti i prelomne tačke	Promene u pogledu kvaliteta zaposlenosti i produktivnosti
Javni sektor		
Budžetski sektor	Kumulativna destrukcija 5–10% postojeće zaposlenosti do 2008; rast od 0,5–1% godišnje od 2009.	Od 2009. višak zaposlenih sveden na održiv nivo. Kvalitet zaposlenosti raste kroz bolju obrazovnu strukturu.
Javna državna preduzeća	Kumulativna destrukcija 10–15% postojeće zaposlenosti do 2008; stagnacija od 2009.	Od 2009. višak zaposlenih sveden na održiv nivo. Kvalitet zaposlenosti raste kroz bolju obrazovnu strukturu.
Javna lokalna preduzeća	Stagnacija do 2007; kumulativna destrukcija 10% između 2008. i 2010; rast od 0,5–1% posle 2010.	Od 2011. višak zaposlenih sveden na održiv nivo. Kvalitet zaposlenosti raste kroz bolju obrazovnu strukturu.
Društvena svojina	Destrukcija okončana do kraja 2008. Zaposlenost se primarno seli u razne vidove zaposlenosti u privatnoj svojini (do 80%) i u kontingente nezaposlenosti (10%) i izvan radne snage (10%)	
Mešovita svojina	Destrukcija praktično dovršena do kraja 2010. Do 2008. zaposlenost se seli u razne vidove	

Kontingenti zaposlenosti po sektorima svojine	Kvantitativni trendovi zaposlenosti i prelomne tačke	Promene u pogledu kvaliteta zaposlenosti i produktivnosti
	zaposlenosti u privatnoj svojini (do 85%) i u kontingente nezaposlenosti (8%) i izvan radne snage (7%). Posle 2008. godine transformacija se odvija bez smanjivanja zaposlenosti.	
Privatna svojina		
Privatna preduzeća	Do kraja 2008. glavni izvor rasta privatizacija, od 2009. rast postojećih i osnivanje novih preduzeća. Rast zaposlenosti od 10% godišnje do kraja 2008, posle 3–4%. Takođe, postepeno povećanje zaposlenosti u <i>de novo</i> preduzećima sa manje od 20% u 2005. na 50% u 2012.	Produktivnost i kvalitet zaposlenosti stagniraju kao posledica privatizacije do 2008 (pad u preduzećima privatizovanim posle 2004, rast u ranije privatizovanim i u <i>de novo</i> firmama). Posle 2008. kvalitet zaposlenosti i produktivnost u stalnom porastu, posebno u <i>de novo</i> sektoru.
Privatni preduzetnici i zaposleni kod njih	Do kraja 2008. značajan rast (kumulativno 15%), uglavnom na račun privatizacije društvenih preduzeća, zatim održavanje na dostignutom nivou uz visoke paralelne stope destrukcije i kreiranja poslova.	Produktivnost i kvalitet zaposlenosti stagniraju ili blago opadaju kao posledica pretežno nevoljnog ulaska u kontingent usled privatizacije do kraja 2008, kasnije značajno rastu kroz postepeno smanjivanje segmenta samozaposlenosti kao „zaposlenja poslednjeg utočišta“
Poljoprivredna zaposlenost	Do kraja 2008. trend blagog pada usled apsorbovanja dela zaposlenosti destruisane u društvenim (mešovitim) i javnim preduzećima, od 2009. izraženiji pad, po 2% godišnje.	Produktivnost stagnira ili blago raste do 2009, posle značajno raste. Postepeno smanjivanje učešća „zaposlenja poslednjeg utočišta“ u poljoprivrednoj zaposlenosti.

U Tabeli 3.2. data je kvantitativna projekcija kretanja zaposlenosti po sektorima svojine i tipovima zaposlenja iz godine u godinu za period koji je obuhvaćen Strategijom privrednog razvoja Srbije.

Tabela 3.2. Kretanje zaposlenosti po sektorima svojine i tipovima zaposlenja 2006–2012.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Budžetski sektor	325.147	315.000	305.000	300.000	303.000	306.000	310.000	315.000
Javna preduzeća	112.303	106.000	102.000	100.000	102.000	102.000	102.000	103.000
Lokalna preduzeća	61.388	62.000	63.000	60.000	60.000	58.000	60.000	62.000
Ukupno javni sektor	498.838	483.000	470.000	460.000	463.000	466.000	472.000	480.000
Društvena preduzeća	258.217	200.000	150.000	100.000	-			
Mešovita preduzeća	357.524	320.000	270.000	220.000	160.000	100.000	-	
Ukupno društveni sektor	615.741	520.000	420.000	320.000	160.000	100.000	-	-
Privatna preduzeća	421.490	500.000 (70.000 + 10.000)	590.000 (75.000 + 15.000)	680.000 (75.000 + 15.000)	825.000 (110000 + 35.000)	920.000 (55.000 + 40.000)	1.055.000 (95.000 + 40.000)	1.090.000
Preduzetnici i njihovi zaposleni	53.1626	560.000	590.000	610.000	635.000	650.000	665.000	680.000
Poljoprivreda	64.1720	630.000	630.000	620.000	610.000	600.000	590.000	580.000
Ukupno privatni sektor	1.594.569	1.690.000	1.810.000	1.910.000	2.070.000	2.170.000	2.310.000	2.350.000
Ukupna zaposlenost	2.709.148	2.693.000	2.700.000	2.690.000	2.693.000	2.736.000	2.782.000	2.830.000

Projekcija kretanja osnovnih kontingenata na tržištu rada

Projekcija kretanja osnovnih kontingenata na tržištu rada zasnovana je na nekoliko ključnih pretpostavki. Prva pretpostavka odnosi se na postojanje značajnog viška zaposlenih u preduzećima koja još nisu privatizovana ili restrukturirana, u okviru javnog i društvenog sektora. Druga pretpostavka odnosi se na postojanje značajnih rezervi „zaposlenosti poslednjeg utočišta“ (praktično, prinudne zaposlenosti, odnosno zaposlenosti u inferiornom, „sekundarnom“ sektoru), pre svega među poljoprivrednicima i samostalnim preduzetnicima. Iz ovoga sledi predviđanje da će paralelno sa procesom bržeg rasta zaposlenosti za platu po okončanju privatizacije, doći i do bržeg opadanja dvaju sektora „poslednjeg utočišta“, što znači da će rast produktivnosti biti mnogo brži od rasta zaposlenosti. Treća pretpostavka odnosi se na prociklični karakter participacije stanovništva u radno aktivnom dobu u radnoj snazi – drugim rečima, na empirijsku zakonitost da sa rastom zaposlenosti raste i broj onih koji iz stanja neparticipacije prelaze u participaciju, obično tako što na početku prođu kroz period nezaposlenosti. Kao što će ta osobina u prvom potperiodu, pri stagnaciji ili blagom opadanju zaposlenosti, držati stopu nezaposlenosti pod kontrolom, tako će u drugom potperiodu, pri rastu zaposlenosti, usporavati pad stope nezaposlenosti. To je ujedno četvrta pretpostavka – stopa nezaposlenosti će biti stabilna u prvom potperiodu, ali uglavnom zbog blagog opadanja participacije; u drugom potperiodu će početi značajnije da opada, ali će ostati relativno visoka, delom i zbog rasta participacije.

Ove projekcije sugerišu to da će kvantitativni pokazatelji tržišta rada pokazati značajnu stabilnost tokom narednih godina i da se, ni u optimalnom scenariju privrednog rasta, ne mogu očekivati spektakularni uspesi u smanjivanju nezaposlenosti. Međutim, u ovom periodu

doći će do značajnog poboljšanja kvaliteta zaposlenosti na tržištu rada, posebno kroz značajno povećanje produktivnosti i prosečnih plata, kao i eliminaciju viškova zaposlenih u sektoru preduzeća i njihovo smanjivanje u sektorima samozaposlenosti i poljoprivredne zaposlenosti.

Tabela 3.3. sumira i daje projekciju kretanja osnovnih veličina na tržištu rada zasnovanu na ovim pretpostavkama iz godine u godinu u periodu 2006–2012.

Tabela 3.3. Projekcije osnovnih kontingenata na tržištu rada: stanovništvo u radno aktivnom dobu (15–65), zaposlenosti, radne snage i nezaposlenosti

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Potencijalna radna snaga	4.990.000	4.975.000	4.960.000	4.945.000	4.930.000	4.915.000	4.900.000	4.885.000
Radna snaga	3.429.000	3.403.000	3.393.000	3.377.000	3.367.000	3.377.000	3.381.000	3.385.000
Zaposlenost	2.709.000	2.693.000	2.700.000	2.690.000	2.693.000	2.736.000	2.782.000	2.830.000
Nezaposlenost (po ARS)	720.000	710.000	693.000	688.000	674.000	641.000	599.000	555.000
Stopa participacije	68,7	68,4	68,4	68,3	68,3	68,7	69,0	69,3
Stopa nezaposlen.	21,0%	20,86%	20,42%	20,37%	20,01%	18,98%	17,72%	16,4%
Stopa zaposlenosti	54,29%	54,13%	54,44%	54,4%	54,62%	55,67%	56,78%	57,93%

Objašnjenja:

Potencijalna radna snaga je ocenjena na osnovu demografskih projekcija RZS-a za period 2002–2012, kao linearan godišnji pad od 15.000 osoba starih između 15 i 65 godina.

Zaposlenost je preuzeta iz projekcija zaposlenosti po sektorima svojine (Tabela 2).

Stopa participacije je ocenjena kao prociklična varijabla zaposlenosti (pad stope zaposlenosti smanjuje stopu participacije i obrnuto). U početnoj godini izračunata je sabiranjem ocenjene zaposlenosti za 2005. i broja nezaposlenih po ARS-u iz 2005.

Radna snaga je izračunata kao umnožak potencijalne radne snage i stope participacije.

Broj nezaposlenih je izračunat kao razlika radne snage i zaposlenih.

Stopa nezaposlenosti je izračunata kao razlomak broja nezaposlenih i radne snage pomnožen sa 100.

Stopa zaposlenosti je izračunata kao razlomak broja zaposlenih i potencijalne radne snage pomnožen sa 100.

Detaljna objašnjenja projekcija na tržištu rada

Poljoprivrednici među zaposlenim stanovništvom imaju veoma značajan udeo od oko 23,8% u 2005 godini, odnosno 641.720 osoba se bavilo poljoprivredom kao osnovnim zanimanjem prema podacima iz Ankete o radnoj snazi iz oktobra 2004. godine. Ovo visoko učešće, međutim, u poređenju sa učešćem poljoprivrede u BDP-u sugerije značajne potencijalne viškove zaposlenih, odnosno podzaposlenost radne snage u poljoprivredi. Tokom devedesetih godina poljoprivreda je zabeležila značajno manji pad društvenog proizvoda u odnosu na ostale grane privrede, dok je tokom prve polovine ove decenije učešće poljoprivrede u društvenom proizvodu padalo dosta brže od učešća zaposlenosti u poljoprivredi u ukupnoj zaposlenosti. Skroman pad ukupne zaposlenosti u poljoprivredi (sa 691.729 u 2001. na 641.720 u 2004. godini) rezultat je, s jedne strane, malih mogućnosti za pronalaženje alternativnog zaposlenja u nepoljoprivrednim delatnostima, a, s druge strane, povratnog toka zaposlenosti iz nepoljoprivrednih delatnosti u poljoprivredu, kao posledica restrukturiranja i rešavanja problema viška zaposlenih tokom prve faze tranzicije. Poljoprivreda tako za dobar deo zaposlenih u njoj predstavlja nevoljan izbor, odnosno tzv. „zaposlenost poslednjeg utočišta“.

Slična je situacija i sa sledećim velikim kontingentom zaposlenih u privatnoj svojini, koji čine privatni preduzetnici i zaposleni kod njih. Ovaj kontingent zabeležio je najveći rast novog zapošljavanja između 2001. i 2005. godine, pošto je zaposlenost u njemu porasla sa 357.933 na 531.359 osoba (od kojih oko 230.000 preduzetnika i 300.000 zaposlenih kod njih, često članova porodice), i u najvećoj meri je doprineo održavanju ukupne zaposlenosti na približnom predtranzicionom nivou. Ovde opet treba imati u vidu unutrašnju podvojenost karaktera zaposlenosti unutar ovog kontingenta. S jedne strane, deo nove zaposlenosti je preovlađujuće rezultat „privlačećih“ (*pull*) faktora koji uključuju povoljnije uslove poslovanja, bolju investicionu klimu, pristup kreditima i novim tržištima. S druge strane (i sa manje povoljnim posledicama po dugoročni rast), drugi deo rasta zaposlenosti se duuguje preovlađujućem uticaju „gurajućih“ (*push*) faktora, odnosno nevoljnom izboru

samozapošljavanja kao „zaposlenja poslednjeg utočišta” za mnoge radnike koji su ostali bez posla u procesima privatizacije i restrukturiranja društvenih i državnih preduzeća.

Ovde treba napomenuti da je podsticanje samozapošljavanja (a slično i mikropreduzeća i malih preduzeća) značajan element politike zapošljavanja, odnosno aktivne politike tržišta rada tokom tranzicije, ali da samozapošljavanje ni u jednoj razvijenoj zemlji ne predstavlja dominantan oblik zaposlenosti. Zapravo, stope samozaposlenosti u Srbiji već su značajno iznad odgovarajućih stopa u najvećem broju zemalja članica OECD-a. Opšta stopa samozaposlenosti (uključujući samozaposlenost u poljoprivredi) u 2004. bila je 31,4%, u odnosu na prosek OECD-a od 17,4% (jedino Turska i Meksiko imaju veće stope). Od zemalja u tranziciji jedino Poljska sa 27% ima stopu samozaposlenosti približnu Srbiji, dok je u Mađarskoj, Češkoj i Slovačkoj učešće samozaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti negde oko 15%. U Evropskoj uniji ova stopa je u proseku 15,7%, a u SAD svega 7,6%.

S druge strane, čini se da još ima nešto prostora za rast samozapošljavanja izvan poljoprivrede. Stopa samozaposlenosti (isključujući poljoprivrednu zaposlenost) bila je 2005. godine oko 11,5%. Ipak, treba imati u vidu da se uključivanjem i zaposlenih kod privatnih preduzetnika dobija veoma visoka stopa samozaposlenosti od 25,6%.

Treći kontingent u okviru zaposlenosti u privatnoj svojini jeste standardna („nadnična”, tj. za platu) zaposlenost u privatnim preduzećima. Premda ovaj kontingent pokazuje najbrži rast, jer se više nego udvostručio između 2001. i 2005. godine (sa 208.546 na 421.490 zaposlenih), do toga je u najvećoj meri došlo kroz privatizaciju postojećih društvenih ili mešovitih preduzeća, a ne zahvaljujući kreiranju novih privatnih preduzeća.

Kretanje ponude rada – demografske projekcije

Premda će se učešće potencijalne radne snage, odnosno stanovništva u radno aktivnom dobu, u ukupnom stanovništvu prema užoj definiciji (između 15 i 65 godina), povećati sa 67,1% u 2002. godini na 68,3% u 2012. godini, njen apsolutni broj će zabeležiti pad za skoro 150.000, sa 5.030.000 u 2002. godini na 4.885.000 u 2012. godini, kao posledica neto gubitka stanovništva od oko 350.000 u desetogodišnjem periodu. Između 2006. i 2012, dakle, može se očekivati prosečan godišnji pad stanovništva u radno aktivnom dobu za otprilike 15.000 osoba godišnje. U ovom periodu proces starenja stanovništva, uključujući i radnu snagu, biće dodatno intenziviran.

Kretanje stope participacije

Stopa participacije u Srbiji trebalo bi da ima prociklični karakter u odnosu na kretanje zaposlenosti. Drugim rečima, očekuje se da će ona nastaviti sa blagim padom prateći blagi pad stope zaposlenosti do prelomne tačke dovršetka privatizacije društvenog i mešovitog kapitala, a da će od kraja 2008. početi da raste, tako što će rast zaposlenosti, produktivnosti i plata privlačiti kako obeshrabrene pripadnike radno aktivnog stanovništva da se ponovo uključe u radnu snagu, tako i nove ulaznike da naprave bržu tranziciju od obrazovanja prema radu.

Kretanje stope nezaposlenosti

Stopa nezaposlenosti je varijabla izvedena iz ocenjenih vrednosti zaposlenosti i stope participacije. Očekuje se da će biti stabilna do 2008, a da će od tada početi postepeni pad, indukovani više povećanjem broja zaposlenih nego smanjenjem broja nezaposlenih.

Promene u relativnom značaju privrednih grana i u okviru industrije u periodu 2005– 2012.

Prema analizama i projekcijama iznetim u Strategiji privrednog razvoja Srbije, stvaranje konkurentne privrede zasnovane na dinamičnom razvoju privatnog sektora dovešće do značajnih, ali ipak nedramatičnih promena u proizvodnoj i izвозnoj strukturi srpske privrede. Učešće sektora usluga povećavaće se, sekundarni sektor će stagnirati, dok će učešće poljoprivrede u stvaranju društvenog proizvoda opadati.

Struktura prerađivačke industrije u 2012. godini promeniće se u korist visokotehnoloških industrijskih grana čije će učešće od 14,6% u 2005. godini da se poveća na 18% u 2012. godini. Učešće srednjotehnoloških industrija smanjiće se sa 48,3% na 45,9%, a niskotehnoloških industrija sa 37,1% u 2005. na 36,1% u 2012. godini. Detaljnija procena navedenih promena data je u Tabeli 3.4.

Tabela 3.4. Strukturne promene u industriji Srbije 2005–2012. godine u %

	2000	2005	2012
Prehrambeni proizvodi, piće i duvan	28,7	31,9	31,3
Tekstil i tekstilni proizvodi	9,5	4,1	3,7
Koža i proizvodi od kože	1,6	1,1	1,1
Prerada drveta	1,1	1,0	0,5
Papir i izdavačka delatnost	4,9	5,7	4,9
Koks i derivati nafte	1,5	4,7	4,0
Hemija	12,6	12,3	12,7
Guma i plastika	4,8	4,4	5,0
Proizvodi od nemetalnih minerala	7,3	5,2	4,8
Metali	11,9	12,7	12,0
Mašine i uređaji	4,1	6,7	8,0
Električni i optički uređaji	3,9	4,3	5,0
Saobraćajna sredstva	5,1	3,6	5,0
Ostala industrija	2,8	2,3	2,0

Izvor: Vlada RS: Nacionalna strategija privrednog razvoja Srbije, 2006–2012.

Sumarna ocena promena u strukturi radne snage i zaposlenosti (dobna, polna, obrazovna, sektorska)

Promene u strukturi radne snage i zaposlenosti po demografskim, obrazovnim i sektorskim obeležjima odvijace se pojačanim intenzitetom u celom posmatranom periodu. U pogledu starosne strukture radne snage, nastaviće se proces njenog starenja. Međutim, u pogledu strukture zaposlenosti i nezaposlenosti doći će do povećanja stope zaposlenosti mladih (u dobu između 16 i 25 godina) i smanjenja trenutno veoma visoke stope nezaposlenosti mladih, uz održavanje postojećih niskih stopa participacije, između ostalog i zbog očekivanog stalnog rasta studentske populacije. Za pripadnike radne snage preko 50 godina očekuju se obrnuti trendovi – smanjivanje trenutno komparativno veoma visoke stope zaposlenosti i participacije, uz rast stope nezaposlenosti. Ovi trendovi biće izraženiji u prvom nego u drugom potperiodu.

U pogledu polne strukture radne snage, postojeći trendovi ukazuju na postepeno pogoršanje položaja žena, posebno kad je reč o stopi nezaposlenosti koja je za trećinu veća od stope nezaposlenosti muškaraca. Perspektive daljeg kretanja polnih nejednakosti na tržištu rada

nejasne su, i očigledno da je neophodna ciljana intervencija kroz institucionalizovano promovisanje ravnopravnosti polova kako bi se preokrenuo postojeći trend.

U pogledu obrazovne strukture radne snage očekuje se tendencija njenog ubrzanog unapređivanja kao posledica odgovora na već uočeno povećanje prinosa na obrazovanje, tipičnog za tranziciju. Posebno značajan cilj je povećanje učešća visokoobrazovne radne snage u ukupnoj radnoj snazi, jer u tom pogledu značajno zaostajemo za zemljama Evropske unije.

U pogledu sektorske strukture zaposlenosti, očekuje se brži rast zaposlenosti u sektoru usluga, ali i stabilno učešće sekundarnog sektora u ukupnoj zaposlenosti. Zaposlenost u poljoprivredi ostaće veoma visoka, sa značajnom komponentom prikrivene nezaposlenosti, posebno u prvom potperiodu, da bi u drugom potperiodu počela značajnije da opada.

4. Prioriteti definisani Nacionalnom strategijom zapošljavanja i drugim strateškim dokumentima i preporuke za politiku zapošljavanja

4.1. Nacionalna strategija zapošljavanja

Nacionalna strategija zapošljavanja usvojena je aprila 2005. godine i predstavlja osnovni strateški dokument za podsticanje zapošljavanja u Srbiji u periodu od 2005. do 2010. godine. Dakle, period njene primene u dobroj meri se poklapa sa periodom primene Strategije privrednog razvoja Srbije, što se proteže do 2012. godine. NSZ je inspirisana Evropskom strategijom zapošljavanja, imajući u vidu jasno opredeljenje Srbije da što pre postane deo evropskog ekonomskog i socijalnog prostora. Ipak, NSZ polazi od specifične realnosti Srbije kao nedovoljno razvijene postkonfliktne evropske zemlje u zakasneloj tranziciji i od konkretnog, teškog stanja na tržištu rada koje odražava tu realnost.

Nacionalna strategija zapošljavanja prihvata tri sveobuhvatna cilja Lisabonske strategije iz 2000. godine, koji podrazumevaju:

1. punu zaposlenost,
2. kvalitet i produktivnost rada, i
3. društvenu koheziju i uključivanje na tržište rada.

U skladu sa prethodnim, kao sastavni deo Nacionalne strategije zapošljavanja prihvata se deset prioriteta za akciju definisanih smernicama Evropske komisije iz aprila 2003. godine:

- pomoć u traženju posla i prevencija dugoročne nezaposlenosti;
- podrška preduzetništvu i unapređenju klime za otpočinjanje poslovanja;
- promovisanje adaptibilnosti radnika i preduzeća za promene;
- obezbeđivanje više i kvalitetnijeg ulaganja u ljudski kapital;
- rast ponude rada i podrška aktivnom starenju;
- podrška ravnopravnosti polova u pogledu zapošljavanja i zarada;
- borba protiv diskriminacije posebno pogođenih grupa;
- unapređenje finansijskih podsticaja da bi se rad više isplatio;
- značajno smanjenje neformalnog rada;
- podrška profesionalnoj i geografskoj mobilnosti.

Imajući u vidu posebne probleme i potrebe srpskog tržišta rada, NSZ im pridružuje još dva prioriteta:

- podrška stranim direktnim investicijama i investicionom aktiviranju domaće štednje, usmerenim ka održavanju i kreiranju zaposlenosti, i
- smanjivanje razlika između regionalnih tržišta rada.

Drugi važan izvor NSZ-a predstavljaju do sada usvojeni zvanični strateški dokumenti Republike Srbije, kao i postojeći zakonski i institucionalni okvir od značaja za tržište rada. Nacionalna strategija zapošljavanja je komplementarna sa *Strategijom za smanjenje siromaštva* i *Strategijom podrške malim i srednjim preduzećima*, kao i sa drugim strateškim dokumentima vezanim za sektorski i regionalni razvoj i tranziciju ka razvijenoj tržišnoj privredi. Takođe, ova strategija polazi od postojeće zakonske regulative na tržištu rada, u prvom redu od *Zakona o radu* i *Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti*.

Međutim, Nacionalna strategija zapošljavanja nije zamišljena samo kao prosta sinteza evropskih (i drugih) iskustava i elemenata postojećih domaćih strateških dokumenata vezanih za podsticanje zapošljavanja. Njena ključna svrha je u tome da ukaže na specifične pravce rešavanja problema nezaposlenosti u verovatno najosetljivijoj fazi procesa tranzicije kod nas, kao i da ponudi rešenja primerena toj fazi i trenutno raspoloživim ljudskim i finansijskim resursima, koja će biti detaljnije specifikovana u akcionim planovima zapošljavanja. To je treći izvor ove strategije, sa sledećim najbitnijim karakteristikama.

Prvo, ova strategija snažno naglašava potrebu da se tržište rada u Srbiji, sagledava u *regionalnoj perspektivi*, i da se, shodno tome, definišu ciljevi i preporuče mere za podsticanje zapošljavanja ne samo na nacionalnom, već i na regionalnom nivou, odnosno nivou okruga. Stoga su osnovne jedinice posmatranja u ovoj strategiji tri regije (Beograd, Vojvodina i centralna Srbija), odnosno 25 okruga, koji odgovaraju administrativnoj podeli Srbije i podeli u okviru Nacionalne službe za zapošljavanje.

Regionalni pristup je neophodan u kontekstu veoma ograničene mobilnosti radne snage koju nije moguće značajno unaprediti u srednjoročnom okviru ove strategije. Stoga je usvojen princip da radna mesta treba približiti radnicima, umesto obrnuto. Regionalni pristup takođe omogućava da se diferencirano sagledaju kretanje osnovnih privrednih pokazatelja i indikatora tržišta rada, specifičnosti promena u granskoj strukturi privrede, kao i brzina restrukturiranja privrede merena brzinom privatizacije, obimom stranih direktnih investicija i rastom malih i srednjih preduzeća. Koristeći specijalno razvijeni skup indikatora, ova strategija omogućava da se definišu regionalna tržišta rada visokog, srednjeg i nižeg rizika. Time se pruža dobra osnova da se tokom razrade Strategije kroz nacionalne i regionalne planove akcije osim opštih predlažu i diferencirane mere podsticanja zapošljavanja za svaku od ovih grupa zasebno.

Drugo, ova strategija insistira na *neophodnosti povećanja stranih direktnih investicija i značajnog investicionog aktiviranja domaće štednje* kao ključnih pretpostavki za privredni rast i postizanje veće zaposlenosti. U regionalnom kontekstu, strane direktne investicije – kako u domenu privatizacije, tako i u domenu potpuno novih ulaganja – neophodne su radi uspostavljanja optimalne privredne strukture i postizanja i očuvanja konkurentnosti velikih proizvođača, a i kao bitan preduslov uspešnog poslovanja i dugoročnog preživljavanja malih i srednjih preduzeća, kroz održavanje fleksibilnih reprodukcioni lanaca. Stoga su, komplementarno ovoj strategiji, potrebne aktivne mere u domenu drugih razvojnih politika i poboljšanja privrednog ambijenta koja stimulišu otvaranje privrede i povećanje investicija radi postizanja privrednog razvoja zasnovanog na ubrzanom stvaranju novih radnih mesta.

U ovom pogledu, potpuno se prihvata *integrativni pristup* zastupljen u otvorenom metodu koordinacije Evropske strategije, što znači da se strateške preporuke za zapošljavanje ne ograničavaju na aktivne politike tržišta rada, već se proširuju na socijalnu, obrazovnu, poresku, korporativnu, regionalnu i druge relevantne politike. Strukturne reforme ne mogu se obaviti kroz izolovane i raspršene akcije ili mere, već zahtevaju konzistentnu i koordiniranu akciju. Ovo znači da ova strategija nije „svojina” Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, već čitave Vlade i širokog kruga drugih javnih službi i socijalnih partnera.

Treće, ova strategija polazi od *neophodnosti ostvarivanja socijalnog dogovora*, putem organizovanja permanentnog socijalnog dijaloga na svim nivoima između predstavnika glavnih aktera industrijskih odnosa – zaposlenih, poslodavaca i zastupnika javnog interesa. Više od toga, ova strategija insistira na neophodnosti stvaranja efikasnih nacionalnih,

regionalnih i lokalnih *koalicija za zapošljavanje i konkurentnost*, po uzoru na savremene evropske nacionalne i regionalne paktove o zapošljavanju i konkurentnosti.

4.2. Preporuke za politiku zapošljavanja i aktivne programe tržišta rada

Savremeni pristup objašnjavanju uzroka nezaposlenosti multidimenzionalan je. Tržište rada nije samostalan deo privrednog sistema, već ono odražava i istovremeno utiče na strukturne i dinamičke karakteristike čitave privrede. Na dugi rok, najbolji način da se suzbije nezaposlenost jeste stabilan i visok privredni rast. Ipak, tokom tranzicije postoji pojačana potreba da se utiče na kretanja na tržištu rada kako bi se ublažile neizbežne negativne posledice restrukturiranja. Stoga je u potrazi za kombinacijom mera i instrumenata ekonomske politike za rešavanje problema nezaposlenosti tokom veoma osetljivog perioda tranzicije potrebno pojmovno definisati širi okvir „politike zapošljavanja”, čiji je deo „politika tržišta rada”, a u okviru nje i „aktivna politika tržišta rada”.

Politika zapošljavanja obuhvata sve aspekte ekonomske politike koji direktno ili indirektno utiču na upotrebu radne snage kao faktora proizvodnje. Ona uključuje, u određenim aspektima, fiskalnu politiku (porezi, subvencije, javna potrošnja), monetarnu politiku (kamate, ponuda novca) i politiku deviznog kursa, politiku plata i politiku spoljne trgovine, koje su primarne regulativne i makroekonomske sfere ekonomske politike. Ona takođe uključuje sfere sektorske politike obrazovanja i obuke, socijalne politike, industrijske politike, poljoprivredne politike, trgovinske politike, kao i regionalne politike i politike unapređenja malih i srednjih preduzeća.

Politika tržišta rada, s druge strane, sastoji se samo od radnog zakonodavstva, pasivne politike tržišta rada i aktivne politike tržišta rada. Radno zakonodavstvo određuje institucionalni okvir za funkcionisanje tržišta rada; aktivna politika tržišta rada pomaže nezaposlenima da pronađu novi posao, dok im pasivne mere pružaju novčanu i drugu pomoć u periodu nezaposlenosti.

Aktivni programi tržišta rada podeljeni su u tri glavne kategorije:

1. *Aktivno traganje za poslom* se odvija kroz osnovnu „brokersku”, tj. posredničku aktivnost službi za zapošljavanje, koje spajaju raspoložive poslove sa onima koji ih traže. Ova pomoć uključuje početne razgovore u službama za zapošljavanje na osnovu kojih se stvara profil radnika, stalno savetovanje tokom perioda nezaposlenosti, klubove za traženje posla, berze rada itd.

2. *Obuka na tržištu rada* bavi se razvojem osnovne spremnosti za posao ili obukom za sticanje konkretne stručnosti.

3. *Programi za kreiranje poslova* podeljeni su u tri potkategorije:

- subvencije za plate i zapošljavanje,
- javni radovi,
- razvoj mikropreduzeća / pomoć u samozapošljavanju.

Subvencije za plate i zapošljavanje najčešće su u obliku direktnih subvencija poslodavcima za plate ili kompenzacija za socijalno osiguranje. Ovi programi treba da budu namenjeni dugoročno nezaposlenima, oblastima ili sektorima sa visokom nezaposlenošću i posebnim grupama radnika (npr., omladini). Javni radovi (poznati i kao privremeni programi lokalnih radova i projekti radne pomoći, tj. *workfare*) trebalo bi da smanje nezaposlenost ili

kratkoročno siromaštvo kreiranjem privremenih poslova za posebno ugrožene, siromašne i dugoročno nezaposlene radnike, kako bi im se omogućilo da obnove kontakt sa tržištem rada i povrate samopouzdanje. Najzad, razvoj mikropreduzeća i pomoć u samozapošljavanju treba da se sastoji u pružanju finansijske i savetodavne pomoći za formiranje poslovnih inkubatora ili za privremeno pokrivanje tekućih troškova poslovanja malih preduzeća.

Tabela 4.1. daje sažet prikaz ciljeva, simptoma i preporučenih mera za osnovne tipove opštih ekonomskih problema i specifičnih nedostataka na tržištu rada, u nastojanju da se nađe optimalni skup preporučenih mera politike zapošljavanja u periodu 2006–2012. godine.

Tabela 4.1. Preporuke za politiku zapošljavanja i aktivne programe tržišta rada u periodu 2006–2012. godine

Cilj	Simptomi	Preporučene mere
Ublažiti ciklična i tranziciona pogoršanja	Značajno pogoršavanje dinamičkih indikatora	<i>Direktno kreiranje poslova; subvencije za plate; obuka i prekvalifikacija; pomoć za samozapošljavanje; podrška mobilnosti radne snage</i>
Smanjiti strukturne neravnoteže na tržištu rada	Visok nivo upražnjenih radnih mesta u kombinaciji sa visokim nivoom nezaposlenosti	<i>Revidiranje školske infrastrukture i programa; jačanje efikasnosti rada Nacionalne službe za zapošljavanje; podržati privatne agencije za zapošljavanje; obuka i prekvalifikacija; podrška mobilnosti radne snage</i>
Podrška posebno osjetljivim grupama radnika	Rasprostranjena dugoročna nezaposlenost; veće učešće Roma u radnoj snazi; visoka nezaposlenost i niska participacija osoba sa invaliditetom, izbeglica i interno raseljenih lica	<i>Jačanje službe za zapošljavanje (savetovanje, pomoć u traženju posla); subvencije za plate; javni radovi; posebni programi za radno uključivanje osjetljivih i posebno pogođenih grupa na tržištu rada</i>
Podrška radnicima sa niskim zaradama	Veliki broj zaposlenih prima minimalnu platu ili manje; kašnjenje i neredovna isplata	<i>Uvođenje poreskih olakšica, uključujući i neoporezivi cenzus u visini minimalne plate</i>
Smanjiti nezaposlenost mladih i povećati njihovu participaciju na tržištu rada	Visoka nezaposlenost i niska stopa participacije mladih	<i>Uvođenje posebnih stimulansa za zapošljavanje mladih; nastavak reforme obrazovnog sistema, posebno srednjeg stručnog obrazovanja; podsticanje prelaska iz škole na posao; promocija pripravnništva i obuke na poslu za mlade radnike</i>

Cilj	Simptomi	Preporučene mere
Poboljšati opšte funkcionisanje tržišta rada, sposobnosti i produktivnost radne snage	Ispod prosečni indikatori tržišta rada; nizak obrazovni nivo radne snage; zaposlenost koncentrisana u radno intenzivnim sektorima	<i>Aktivnost javnog servisa za zapošljavanje; obuka i prekvalifikacija</i>
Poboljšati demografsku situaciju	Nizak udeo mladih ispod 18 godina starosti u ukupnom broju stanovnika	Poboljšati obrazovnu infrastrukturu; započeti projekte regionalne revitalizacije
Podržati ulaganja u nerazvijene regione	Nizak BDP; nedostatak SDI	<i>Razvoj infrastrukture; stvaranje dodatnih podsticaja za investitore</i>

5. Zaključak

Pogled na dosadašnje tokove privredne tranzicije i tranzicije na tržištu rada, kao i sagledavanje ukupnih razvojnih perspektiva srpske privrede i daljih transformacijskih perspektiva tržišta rada sugerisu sledeću stilizaciju. Izgledi za uspešan dovršetak tranzicije ka tržišnoj privredi ostaju povoljni. Međutim, problemi na tržištu rada, a posebno visoka nezaposlenost, ostaće veoma izraženi sve do ulaska Srbije u Evropsku uniju, što se može očekivati tek polovinom sledeće decenije. Ipak, uprkos relativnoj stabilnosti osnovnih indikatora tržišta rada u predstojećem periodu – stopa participacije, zaposlenosti i nezaposlenosti – doći će do dalekosežnih strukturnih promena na tržištu rada.

Pre svega, u strukturi zaposlenosti dominiraće zaposlenost u preduzećima u privatnoj svojini, zaposlenost u javnom sektoru će stagnirati, dok će zaposlenost u društvenom sektoru skoro iščeznuti. Prema formi zaposlenja, očekuje se blago pomeranje u korist zaposlenosti za platu (kod poslodavca) na uštrb samozaposlenosti. Proces formalizacije dovešće do značajnog pada zaposlenosti u neformalnoj ekonomiji. Sektorska struktura zaposlenosti značajno će se pomeriti prema uslugama, dok će zaposlenost u poljoprivredi značajno opasti. U okviru uslužnog sektora usluge zasnovane na modernoj, informatičkoj tehnologiji i visoko obrazovanje rašće brže od klasičnih servisa. U okviru industrijskog sektora doći će takođe do blagog pomeranja u korist visokotehnoloških grana, ali će učešće srednje i niske tehnologije ostati dominantno. Doći će do unapređenja obrazovne strukture zaposlenih, kao i do pomeranja u korist modernih naspram „klasičnih” veština. Regionalni raspored zaposlenosti i dalje će biti neravnomeran, sa stopama zaposlenosti značajno višim u najrazvijenijim regionima i velikim gradskim aglomeracijama.

Poboljšanje opšte privredne klime, mogućnosti za zapošljavanje, rast plata, standarda ali i životnih troškova, kao i blago demografsko opadanje stanovništva u radnom dobu, delovaće u pravcu blagog rasta stope participacije. Produktivnost rada i kvalitet zaposlenosti rašće brže od samog rasta zaposlenosti, tako da će i nezaposlenost ostati značajna. Rezervoar nezaposlenosti će se puniti ne samo iz novih kohorti mladih ulaznika na tržište rada, nego i kroz povratak na tržište rada prethodno obeshrabrenih pripadnika radne snage, kao i kroz prestanak niskoproduktivnih aktivnosti u neformalnoj ekonomiji, poljoprivredi i među pomažućim članovima domaćinstva. U strukturi nezaposlenih biće iznad prosečno zastupljeni stanovnici ruralnih i nerazvijenih područja, lica bez stručnih kvalifikacija, starija lica i pripadnici posebno osetljivih grupa.

Bez obzira na to što spadaju u posebno osetljive grupe, izbeglice i raseljena lica zapravo po mnogim svojim strukturnim karakteristikama imaju potencijal da unaprede svoj, trenutno zaista inferioran, relativni položaj na tržištu rada. Ovde ćemo sugerisati koje se strukturne karakteristike populacije izbeglica i raseljenih lica čine povoljnim u odnosu na karakteristike opšte populacije, ali ćemo ukazati i na okolnosti koje mogu da izazovu dalje pogoršavanje relativnog položaja izbeglica i raseljenih lica.

Treba napomenuti da do sada nije bilo primarnog istraživanja koje bi se bavilo položajem raseljenih lica sa Kosova na tržištu rada. Istraživanje rađeno za potrebe projekta „Zaposleni, osnaženi” ukazuje na to da je njihov sadašnji status na tržištu rada nešto povoljniji u odnosu na izbegličku populaciju, ali da su istovremeno raseljena lica na dugi rok izložena većem riziku od pogoršanja svog relativnog položaja na tržištu rada. Ovo zbog toga što je raseljenička populacija imala na raspolaganju kraći period za adaptaciju na život u emigraciji, ona ima prosečno niži nivo obrazovanja, i trenutno je više zastupljena u javnom i društvenom sektoru, a manje u privatnom sektoru u odnosu na izbegličko stanovništvo.

Na osnovu prethodnih opštih naznaka o pomeranjima na tržištu rada i njihovim poređenjem sa strukturnim karakteristikama izbeglica i raseljenih lica, među faktore koji se mogu identifikovati kao potencijalne prednosti izbeglica i raseljenih lica u odnosu na opštu populaciju, odnosno njihove šanse koje treba iskoristiti na tržištu rada spadaju:

- relativno povoljan obrazovni nivo izbegličke populacije, i u nešto manjoj meri populacije raseljenih lica;
- u principu, veća prostorna mobilnost u odnosu na opštu populaciju (zbog neposедovanja imovine);
- relativno veća koncentracija u razvijenim i rastućim regionima (u većoj meri ovo važi za izbeglice, ali je tačno i za raseljena lica);
- veća relativna koncentracija u gradovima;
- manje angažovanje u poljoprivredi;
- visok postojeći nivo aktivnosti na tržištu rada;
- bolja starosna struktura;
- veća zaposlenost u privatnom sektoru za koji se očekuje da će ubrzano rasti;
- manja zaposlenost u javnom i društvenom sektoru za koje se očekuje da će stagnirati, odnosno nestajati;
- brže širenje socijalnih mreža – ovo je i spontani proces integracije za koji je potrebno vreme.

Spisak nepovoljnih okolnosti, odnosno opasnosti za dalje pogoršavanje situacije izbeglica i raseljenih lica na tržištu rada izgleda da je ipak nešto kraći, i to su:

- prevelika zastupljenost zaposlenosti u neformalnoj ekonomiji (koja će se smanjivati i postajati sve manje isplativa);
- veća stopa samozaposlenosti;
- lošiji pristup kreditima (zbog neposедovanja imovine);
- nedovoljna mogućnost za usavršavanje i prekvalifikaciju (usled okrenutosti preživljavanju);
- značajna koncentracija u nerazvijenijim delovima južne i centralne Srbije (raseljena lica);
- nedovoljan pristup sve atraktivnijim poslovima u javnom sektoru;
- manje učešće visokoobrazovanih lica u radnoj snazi u odnosu na opštu populaciju;
- visoki oportunitetni troškovi visokog obrazovanja / produženog školovanja za mlađe pripadnike populacije izbeglih i raseljenih lica.

Reference

- Arandarenko, M., ur. (2006): Mapa tržišta rada Srbije, CEVES, Beograd
- Arandarenko, M. (2002): Serbia, u: Employment and labour-market policies in South Eastern Europe, Friedrich Ebert Stiftung, Belgrade
- Arandarenko, M. i K.Stanić (2006): Labor costs in Serbia, background paper prepared for the World Bank
- Arandarenko, M. i Z.Stojiljkovic (2006): Social dialogue in Serbia: promise unfulfilled, presented at Industrial Relations in Europe Conference, Ljubljana
- ARS (Anketa o radnoj snazi), Republički zavod za statistiku, različite godine
- Babović, M. (2007)
- Cazes, S. i A.Nesporova (2003): Labour markets in transition: balancing flexibility and security in Central and Eastern Europe, ILO, Geneva
- EBRD: Transition report, različita godišnja izdanja
- Eurostat (2006) European labour force survey
- FREN, Kvartalni monitor, različita izdanja 2005–2007.
- Mijatović, B. (2005): Reforma radnih odnosa i tržište rada, u „Četiri godine tranzicije u Srbiji”, CLDS, Beograd
- MMF (2006): Srbija: Završno saopštenje Misije MMF, jun
- OECD (2006a): Taxing wages 2004–2005, OECD, Paris
- OECD (2006b): Labour force statistics, OECD, Paris
- Opačić, G. (2007): Socioekonomski status izbeglih i raseljenih lica i njihova pozicija na tržištu rada – preliminarni rezultati, Novosadski Humanitarni centar, Novi Sad, mimeo
- Svetska banka (2006): Srbija – procena tržišta rada, izveštaj br. 36576-YU
- Svetska banka (2004): Republika Srbija – program za ekonomski rast i zapošljavanje, izveštaj br. 29258-YU
- Vlada Republike Srbije (2007): Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, Beograd.

Fondacija Evropske unije u okviru programa Aeneas.

Ovaj dokument je sačinjen uz finansijsku pomoć Evropske Unije. Za sadržinu ovog dokumenta odgovoran je isključivo CDRSEE i ni pod kakvim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske Unije.

Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe

9 Krispou St.
54634 Thessaloniki
Greece

Phone: + 30 2310 960-820/1
Fax: + 30 2310 960-822

www.cdsee.org